

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету)

кафедра соціології та політології

(повна назва кафедри)

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри соціології та політології

Лушагіна Тетяна Вікторівна

“ ” _____ 2024 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

бакалавр

(ступінь вищої освіти, спеціальність)

зі спеціальності:

052 Політологія

(шифр та найменування спеціальності)

на тему:

«Політична культура сучасного українського
суспільства: національний та ціннісний аспекти»

(шифр та найменування спеціальності)

Виконала: студентка IV курсу, групи 431

Яцкова Каріна Володимирівна

(П.І.Б.)

Керівник: кандидат політичних наук, доцент

Громадська Наталя Анатоліївна

(вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент: кандидат історичних наук, доцент

Фесенко Артур Михайлович

(вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Миколаїв - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЦІННІСНОГО АСПЕКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	7
1.1. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій.....	7
1.2. Національні інтереси та цінності як складова політичної культури сучасного суспільства.....	15
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ.....	23
2.1. Становлення політичної культури України: історико-політологічний аспект.....	23
2.2. Національна політична культура в контексті цінностей Європейського Союзу.....	30
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ.....	41
3.1. Новітні виклики для українського суспільства як детермінанти трансформації політичної культури.....	41
3.2. Зміна ціннісної системи як складової національної політичної культури.....	48
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Широкомасштабна збройна агресія РФ кардинально змінила життя нашої країни і кожного українця. Війна принесла численні людські втрати, зруйновані міста й села, змусила багатьох наших громадян покинути власні домівки.

Разом з тим, попри нинішні виклики й загрози, основною ознакою сучасного стану суспільства стала його консолідація, єднання громадян України у протистоянні ворогу, у прагненні перемоги й пошуку шляхів повоєнного відродження. Особливістю сучасного етапу боротьби за незалежність і суверенітет власної держави, нинішнього періоду державотворення є згуртованість суспільства задля досягнення цих спільних цілей. Нинішній етап державотворення – це єднання навколо загальнолюдських цінностей: життя людини, свободи, рівності, гуманізму, поваги та гідності.

Нині й у повоєнний період перед українським політикумом постають і постануть нові виклики, які потребують, а в повоєнний час – потребуватимуть особливих і складних рішень. Нове покоління політиків має бути готовим до їх розв'язання, здатним запропонувати суспільству конкретний і цілезумовлений план дій, стратегію подолання наслідків війни й подальшого суспільного розвитку. Основою цього плану має стати упровадження демократичних цінностей, оскільки лише вони, як ключовий елемент будь-якої демократичної системи, здатні забезпечити рівність, свободу і справедливість для всіх громадян: рівність прав та можливостей, свободу й вільний розвиток особистості, справедливість та рівність перед законом.

Упровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних поглядів. Реалізація цінностей демократії, правової держави та громадянського суспільства є неможливими без самоорганізації та соціальної активності громадян. Можливість реалізації цих цінностей зумовлюється належним

рівнем політичної культури й свідомості, результатами патріотичного виховання, яке посідає особливе місце у формуванні духовного світу особистості, її культури, активної життєвої позиції.

Усе це актуалізує проблеми обговорення стану й перспектив становлення національної політичної культури і, у зв'язку із цим, звернення до методологічних основ формування світогляду громадян України, дослідження практичних моделей реалізації завдань, аналізу рівня політичної культури як факторів розвитку української державності.

Ступінь наукової розробки дослідження. Методологічні проблеми вивчення політичної культури висвітлено у науковій літературі, зокрема, у працях засновників концептуальної теорії політичної культури Г. Алмонда, С. Верби, Дж. Пауелла.

Подальший розвиток теорія політичної культури отримала у працях зарубіжних дослідників, таких як: Е. Вятр, С. Ліпсет, Р. Інглхарт, С. Гантінгтон, С. Вайт, П. Штомпка, Р. Лейн, В. Вільденбанд, М. Шелер, М. Вебер, В. Дільтей, Ф. Ніцше, П. Сорокін, Т. Риккерт, А. Тойбі, О. Шпенглер, О. Панарін та інші, а також вітчизняних вчених, зокрема, С. Рябова, В. Лісового, В. Бебика, В. Ребкала, М. Головатого, О. Рудакевича та ін. Наукові розробки цих провідних дослідників присвячені аналізу структури, функцій політичної культури, дослідженню орієнтацій, поведінки та дій носіїв політичної культури.

Отже, аналіз вивченості теми дослідження дозволяє стверджувати, що багато її аспектів докладно розглянуті у зарубіжній та вітчизняній літературі. У той же час, що стосується розгляду національно-ціннісної складової політичної культури сучасного українського суспільства, у тому числі й під час війни, то дане питання залишається недостатньо вивченим.

Об'єктом дослідження є політична культура сучасного українського суспільства.

Предмет дослідження - національний та ціннісний аспекти політичної культури сучасного українського суспільства.

Мета дослідження полягає у виявленні національного та ціннісного аспектів політичної культури сучасного українського суспільства.

Реалізація мети потребує вирішення наступних **завдань**:

- 1) розкрити суть поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій;
- 2) визначити національні інтереси та цінності як складові політичної культури сучасного суспільства;
- 3) здійснити історико-політологічний аналіз становлення політичної культури України;
- 4) охарактеризувати національну політичну культуру в контексті цінностей Європейського Союзу;
- 5) проаналізувати новітні виклики для українського суспільства як детермінантів трансформації політичної культури;
- 6) дослідити зміни ціннісної системи як складової національної політичної культури.

Методи дослідження. Досягнення визначеної мети й вирішення поставлених завдань стало можливим завдяки використанню комплексу взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих сучасних загальнонаукових та спеціальних методів і підходів. Під час дослідження було використано такі загальнонаукові методи як аналіз та синтез (для формування загального уявлення про національну політичну культуру українського суспільства, порівняння (для аналізу основних теоретичних підходів до розуміння суті політичної культури, для визначення особливостей політичної культури у процесі її становлення та на сучасному етапі), а також вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у роботі вперше розкрито процес зміни ціннісної системи українського суспільства як складової національної політичної культури, що стала консолідуючим фактором для протидії агресивної політики РФ. Автором кваліфікаційної

роботи також узагальнені новітні виклики для українського суспільства, що постають детермінантами трансформації політичної культури,

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів полягають у тому, що:

по-перше, основні положення роботи, сформульовані висновки можуть сприяти подальшому поглибленню вивчення питання розвитку політичної культури в Україні;

по-друге, матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути корисними при написанні студентських наукових робіт, зокрема, рефератів, контрольних, курсових та дипломних робіт;

по-третє, теоретичні і прикладні аспекти, наведені у дослідженні, можна використовувати при підготовці до семінарських і лекційних занять з таких дисциплін, як «Політологія», «Сучасні політичні ідеології», «Політична культура», «Теорія політики» тощо.

Структура роботи. Специфіка теми, поставлена мета та сформульовані завдання дослідження визначили послідовність викладення матеріалу і структуру роботи.

Кваліфікаційна робота загальним обсягом 71 сторінка (основний текст -64 сторінки) складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел (50 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЦІННІСНОГО АСПЕКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій

Аналіз досліджень поняття політичної культури демонструє різноманіття підходів та відсутність єдиного загальноприйнятого визначення цього терміну. Переважно це пояснюється природою самого явища політичної культури, різноманіттям її проявів та складною структурою. Ще одним не менш важливим фактором є деяка суб'єктивність дослідників: політична культура вивчалася в різних історико-економічних та соціально-політичних умовах під впливом позицій, що склалися, і поглядів.

У минулому різні аспекти політичної культури – характер зв'язків між соціальною структурою суспільства та культурою, особливості політичної поведінки людей різних національностей та культур та багато інших – вивчалися багатьма дослідниками, серед яких: Аристотель, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіль, М. Вебер та інші.

Автором поняття у філософському тлумаченні вважається І. Гердер, який розглядав проблеми політики та культури. У своїй роботі «Ідеї до філософії історії людства» (1784) він уперше використав словосполучення «політична культура», «зрілість політичної культури», проте науково обґрунтованого визначення не надав [11, с. 834-835].

Більшість дослідників вважають, що широке вживання у соціальних та політичних науках термін «політична культура» отримав у 60-х роках ХХ ст. завдяки дослідженням американських політологів Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Пауелла та ін. У цей період вчені видали серію робіт, завдяки яким

було здійснено концептуалізацію поняття та сформовано класичний підхід до вивчення зазначеного явища.

Г. Алмонд обґрунтовував доцільність використання терміна «політична культура» таким чином: «Кожна політична система включена до конкретної моделі орієнтацій на політичні дії. Я виявив, що корисно буде трактувати це як політичну культуру... Політична культура - не те, що загальна культура, хоч і пов'язана з нею... Тому що політична орієнтація охоплює пізнання, мислення та адаптацію до зовнішньої ситуації, а також норм та цінностей загальної культури, це диференційована частина культури, вона має певну автономію» [42, с. 13].

У спільній із С. Вербою роботі «Громадянська культура» Р. Алмонд розглядає політичну культуру як систему суб'єктивних установок, орієнтацій щодо політичної системи та уявлень про роль особистості в цій системі. Вчені визначали різновиди політичних орієнтацій елементами політичної культури, ґрунтуючись на підході Т. Парсонса та Є. Шилза, згідно з яким «орієнтації» належать до інтерналізованих аспектів соціальних об'єктів та відносин та охоплюють когнітивні, афективні та оціночні компоненти. Дослідники так характеризують ці компоненти:

1) когнітивна орієнтація, тобто знання та переконання щодо політичної системи, її ролі та тих осіб, на яких покладено виконання цих ролей...;

2) емоційна орієнтація, тобто почуття та відчуття щодо політичної системи, її ролей, персоналу та якості функціонування;

3) оцінна орієнтація - судження та думки про політичні об'єкти, які в типових випадках виступають поєднанням ціннісних стандартів та критеріїв інформацією та почуттями [42, с. 14].

Г. Алмонд і С. Верба у контексті дослідження політичної культури сформулювали ряд питань, відповіді на які дають нам знання про її тип і рівень, тим самим зробивши вагомий внесок у методологію дослідження стану політичної культури тієї чи іншої країни. Такими питаннями є:

1. Якими знаннями володіє індивід про свою країну та її політичну систему? Яким є його емоційне ставлення до цих характеристик? Які його думки та судження щодо них?

2. Якими знаннями про політичні структури, еліти та лідерів він володіє? Які його почуття та думки щодо цих структур, еліт та лідерів?

3. Якими знаннями володіє індивід з приводу політичного курсу країни в життя, про структури, індивіди, рішення? Які його почуття та думки з цього приводу?

4. Наскільки він усвідомлює себе членом своєї політичної системи? Що знає про свої права, обов'язки та можливості впливати на прийняття рішень? Які норми участі та поведінки він визнає та використовує? [42, с. 19-21].

Критика концепції Р. Алмонда і З. Верби полягала лише у тому, що вчені зосередили свою увагу на суб'єктивних чинниках - оцінках, орієнтаціях, применшуючи у цьому роль поведінки членів суспільства. Однак, незважаючи на критику та спроби доповнити чи навіть відмовитися від методології Г. Алмонда та С. Верби, ця теорія досі має багато прихильників серед учених, а дослідження політичної культури різних суспільств продовжує базуватися на описаній вище схемі.

Зокрема, польський соціолог Є. Вятр розглядає політичну культуру як сукупність позицій, цінностей та зразків поведінки щодо взаємовідносин влади та громадян [49, с. 259]. До політичної культури вчений відносить:

- знання про політику, інтерес до неї;
- оцінку політичних явищ та того, як має здійснюватися влада;
- емоційний бік політичних позицій (наприклад, любов до Батьківщини, ненависть до ворогів тощо);
- визнані в конкретному суспільстві зразки політичної поведінки, які визначають як слід діяти в політичному житті [49, с. 259-260].

Таким чином Є. Вятр поєднує в гармонійне ціле психологічні характеристики (про які писали Г. Алмонд та С. Верба) та деякі зразки

поведінки «як важливі риси культури, які визначають суспільні та політичні дії» [49, с. 261].

У свою чергу, Л. Пай визначає політичну культуру як систему переконань, вірувань та почуттів, які спрямовують поведінку індивідів у політичній системі та здатні впорядковувати політичний процес. Він також зауважує: «Уявлення про політичну культуру передбачає, що установки, почуття та знання, які визначають політичну поведінку в будь-якому суспільстві та керують нею – це не просто випадкова сукупність, а внутрішньо послідовна єдність елементів, що підсилюють один одного» [47, с. 204]. Проте, дана теза зовсім не передбачає уніфікацію політичної культури. Адже елітні прошарки у суспільстві дотримуються культурних цінностей здебільше відмінних від широкого загалу.

За визначенням американського політолога Л. Даймонда, «політична культура - це властиві певному народу погляди, настанови, цінності, ідеали, оцінки політичної системи своєї країни та своєї ролі в цій системі» [43, с. 114-115]. Він стверджував, що кожна соціальна група має політичну культуру. Зокрема, на думку вченого, еліти зазвичай дотримуються дещо відмінної системи цінностей, ніж більшість населення. Крім того, у різних етнічних чи навіть інституційних середовищах переважають свої погляди, ідеали та норми. Л. Даймонд рахував, що під політичною культурою нації слід розуміти «окрему суміш, або рівновагу, різних орієнтацій у межах однієї країни» [43, с. 115].

Емпіричні дослідження Л. Даймонда, які він проводив у країнах Європи та Латинської Америки, дозволили стверджувати про пластичність (адаптацію до політичних змін у країні) політичної культури та її значну роль у становленні демократії.

Основні аспекти теорій політичної культури, що не дозволяють визначити сутнісні відмінності та межі політичної культури владної еліти і загальної політичної культури суспільства, інтегрувати у колективні індивідуальні політичні орієнтації, визначити межі взаємодії між політичними

інститутами і культурою, вплив останньої на результати політичної діяльності узагальнив, зокрема, В. Рейсінгер.

Дослідником також розглянуто засади компонентної інтеграції елементів політичної культури і вказано, що у розумінні політичної культури як системи і як сукупності є певні відмінності. Зокрема, він вказує, що при використанні поняття політичної культури «як одиничної змінної з множинністю компонентів (цінності, орієнтації і т. ін.)», доцільно зрозуміти за допомогою яких методів. Якщо за вихідне положення брати, що політична культура компоненти «агрегує», тоді необхідно знати «особливості когнітивного зв'язку між орієнтаціями...».

Проте, на думку В. Рейсінгера, згідно іншого підходу, «політична культура не складається з орієнтацій, настанов, а продукує їх». Визначаючи політичну культуру як джерело, що вищезазначені елементи «продукує», можна вважати вихідним положення про існування як певної цілісності феномену, у процесі аналізу з якого виокремлюють складові. Як правило, таке абстрактне розуміння політичної культури, зводиться до зображення феномену як системи, що вимагає введення до аналізу додаткових категорій: зв'язків, цілісності і залежностей між складовими елементами тощо.

Якщо розглядати політичну культуру як «агрегат» певних елементів, тобто «те, що з чогось збирається», обов'язково постає питання носія- суб'єкта політичної культури: власне, «у який спосіб й чому політична культура як ознака всього суспільства утворюється із елементів структури особистості?» [48, с. 334].

Д. Елкінз, у свою чергу, розмірковуючи над сутністю політичної культури, намагається віднайти її «логічний статус», а саме: розглядати її як спосіб пояснення політичних процесів чи вона є дескриптивною та використовуваною для позначення ознак спільноти (традицій, настанов, звичок тощо [44, с. 129].

Натомість для Р. Лейна розуміння політичної культури як «сукупності певних елементів» – індикаторів аналізу політичного життя різних суспільств

(у кожному окремому дослідженні їх якість і кількість по-різному визначаються) – «дає змогу вивчати явища, що знаходяться на поверхні – поведінку та ставлення, водночас, щоб зрозуміти, як і чому вони виникають, політичну культуру необхідно розглядати, системно, глибше» [46, с. 367].

У політологічних дискусіях щодо поняття «політична культура» одним з напрямків стало виокремлення цивілізаційних особливостей даного феномену. Зокрема, повернемося знову до Л. Пайя, який зосередив увагу на особливостях політичного процесу «незахідного» й «західного» спрямування. Це дало йому змогу виявити специфічні характеристики політичної культури різних країн світу.

Так, за Л. Пайєм, до особливостей та закономірностей «незахідного» політичного процесу, що визначають відповідний тип політичної культури, відносяться наступні: немає чіткого відділення політичної сфери від особистих і суспільних взаємовідносин; політичні партії постають виразниками певного способу життя, певного світогляду; наявність великої кількості різних клік; часто ініціаторами революційних рухів стають опозиційні партії і еліти, що претендують на владу; відсутність в суспільстві єдиної системи комунікації; взаємозаміна політичних ролей дуже висока; наявність порівняно малої кількості організованих груп інтересів, що володіють певною функціональною роллю; над процесами визначення державної політики та розв'язання проблем часто переважають експресивні і емоційні аспекти політики; харизматичний тип є домінуючим типом лідерства; політична система в основному функціонує без участі політичних брокерів [47, с. 24–26].

Відповідно до даного твердження, західний тип політичної культури зорієнтований на демократичність, відкритість, наявність комунікації між владою і народом, у здійсненні політичних дій чітке дотримання процедур і законів, підтримання політичного конкурентного середовища як запоруки прийняття найбільш вмотивованих і раціональних рішень тощо.

Серед вітчизняних дослідників також точаться дискусії щодо суті та структури політичної культури. Звернемося тепер до них. Так, зокрема, В. Бебик трактує термін «політична культура» як якісну ознаку політичного життя суспільства, що визначає ступінь розвитку і співвідношення між соціальними, правовими та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства. Останні, конституційовані у суспільній свідомості, соціально-політичних інститутах та політичній практиці, сприяють політичній соціалізації особистості. [2, с. 232–233].

Дослідник В. Пасісниченко вважає, що в соціальній теорії поняття політичної культури належить до найбільш суперечливих. Проте активне використання цього поняття науковцями, коли ж мова йде про визначення базових чинників, зовсім не заважає їм нехтувати ним. Вони, опираючись ідеалістичній абсолютизації ролі культури, потрапляють зазвичай під вплив ідеї вторинності культури. На таку недооцінку культури в цілому та, зокрема політичної культури, вплинули детерміністичні теорії марксизму, структурного функціоналізму та структуралізму. Згідно цим підходам, по відношенню до первинних політичних і економічних структур, матеріальних факторів як головних детермінантів, культура є вторинною [18, с. 107]

Зрозуміло, що визначення поняття політичної культури залежить безпосередньо від теоретико-методологічних позицій, обраних науковцем. З практичної точки зору, політична культура – це поняття, яке підводить нас найближче до розуміння атмосфери політичного життя, неповторної та специфічної у кожній країні і навіть у її різних регіонах.

Без розуміння політичної культури неможливо збагнути, чому певна кількість індивідів обирає ту чи іншу форму політичної поведінки, певну політичну орієнтацію, чому типові політичні інституції у різних країнах діють або сприймаються по-різному. Тобто, можна сказати, що політична культура є унікальним за багатством змісту і складністю явищем, яке має певну внутрішню структуру, а також взаємопов'язана з іншими суспільними явищами. Дослідити політичне життя будь якого суспільства без розуміння

політичної культури неможливо. Можна сказати, що політична культура як складова політичної сфери є віддзеркаленням діяльності усіх структур політичної системи, тобто вона є матрицею політичного процесу.

Політична культура присутня у всій сукупності відносин між учасниками політичного процесу, вона впливає на форми організації державної влади, будову її інститутів, між державою і громадянським суспільством дозволяє ефективно і правильно регулювати відносини, забезпечувати соціальний консенсус.

Політичну культуру ряд дослідників традиційно аналізують у взаємозв'язку з політичною соціалізацією особистості, визначають її як один з базових чинників входження людини у політичні процеси. Так, О. Ващенко зокрема зазначає, що лише високий рівень політичної культури (такий, що формувався протягом століть культурно-історичного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент) здатний забезпечити суспільство ефективними та стабільними механізмами політичної соціалізації особистості.

Політична культура наділена фундаментальним, суспільно-формуєчим характером. Відповідно, можливості політичної соціалізації особистості залежать від характеру і рівня політичної культури певного суспільства. До того ж особистістю саме в процесі політичної соціалізації набувається певний ціннісно-смісловий фундамент культурно-політичного характеру [4, с. 518].

Виходить, що політичну культуру як політичний феномен можна зрозуміти враховуючи і теоретичну, і практичну її складові.

Загальне розуміння суті політичної культури зазвичай корелюється у певній державі особливостями її соціально-політичного розвитку, існуючими політичними традиціями, менталітетом народу тощо. Т. Бельська, посилаючись на дослідження К. Опалека, польського політолога, пропонує всі сформульовані науковцями дефініції політичної культури класифікувати за чотирма такими напрямками:

1) «суб'єктивні» або «психологічні», до яких вчена відносить визначення, що сформульовані Г. Алмондом та його послідовниками;

2) «об'єктивні», в яких «політична культура» розглядається як система владних зразків, «стандартів» поведінки основних суб'єктів політичної системи;

3) «евристичні», які характеризують «політичну культуру» через вибір певних зразків політичних орієнтацій, що забезпечують стабільності політичної системи;

4) «всеохоплюючі», що розкривають суть політичної культури з причини надзвичайної складності певного соціального феномену через перелік її елементів та об'єктів без узагальнюючих характеристик [3, с. 67].

Прикладом трактування політичної культури останнього напрямку є визначення політичної культури, дане І. Поліщуком, як сукупності типових, відносно сталих уявлень, знань, настанов, цінностей, переконань, орієнтацій, символів, зразків поведінки, що сформувалися внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій соціальної (національної) спільноти, транслуються від покоління до покоління, проте мають істотний трансформаційний потенціал і виявляються функціонуванні політичних інститутів та у діяльності суб'єктів політичного процесу [21, с. 195].

Отже, політична культура є унікальним за багатством змісту і складністю явищем, яке має певну внутрішню структуру, а також взаємопов'язана з іншими суспільними явищами. Дослідити політичне життя будь якого суспільства без розуміння політичної культури неможливо. Можна сказати, що політична культура як складова політичної сфери є віддзеркаленням діяльності усіх структур політичної системи, тобто вона є матрицею політичного процесу. Визначення сутності політичної культури залежить безпосередньо від теоретико-методологічних позицій, обраних науковцем.

1.2. Національні інтереси та цінності як складова політичної культури сучасного суспільства

Оскільки політична культура є складовою загальнонаціональної культури, вона за змістом є набором певних історично зумовлених цінностей, орієнтацій і установок, регулюючих поведінку людей у ситуаціях, які стосуються політики. Цінності – це та складова політичної культури, яка відповідає за створення так званих «ідеальних конструктів» – уявлень про поведінку політичних суб'єктів, про політичну систему; це політичні інтереси, бажання та ідеали.

Таке розуміння політичної культури надає Р. Інглхарт – сучасний американський вчений, науковий потенціал якого ґрунтується на міжнаціональних емпіричних дослідженнях. Досліджуючи соціокультурні трансформації, що відбулися у західних суспільствах у 70-ті роки ХХ ст., вчений вивчав ціннісні зрушення у політичній свідомості громадян.

Згідно з концепцією Г. Інглхарта, найбільш стійкі ціннісні орієнтації та настрої суспільства є важливими елементами громадянської культури. Вчений стверджує, що зміни умов існування призводять до зміни системи цінностей та мають насамперед історично обумовлений характер. Основним чинником, що забезпечує зміну політичних цінностей, відповідно і поведінкові прояви політичної культури, вчений вважає соціально-економічне становище країни. «Економічне зростання, - пише вчений, - підвищення рівня освіченості та поінформованості, диверсифікація взаємодій між людьми збільшують обсяг матеріальних, когнітивних та соціальних ресурсів, які є в розпорядженні людини, посилюючи її матеріальну, інтелектуальну та соціальну незалежність» [45, с. 22].

Забезпечення високого рівня життя та безпеки в концепції постмодерністських цінностей Р. Інглхарта постають вирішальними факторами соціокультурних трансформацій та зумовлюють якісні зрушення у культурі та менталітеті населення розвинених західних країн.

Отже, досліджуючи національну політичну культуру, насамперед доцільно виявити її соціетальну складову – культурні форми, що як цілісну

систему характеризують національну спільноту. До їх числа зараховують притаманні національному соціуму такі елементи, як:

- архетипи ментальності;
- національні ідеали та цінності;
- уявлення про суть політичних явищ та процесів, їх призначення і природу;
- сукупність принципів і норм політичної діяльності;
- моделі поведінки, національні політичні традиції, стереотипи, міфи, символи;
- традиційні політичні інститути;
- національна ідея та національна мрія [29].

Основними об'єктами функціонального впливу національної політичної культури є національна спільнота в цілому та її члени, національна культура політичної системи. З точки зору структурно-функціонального аналізу, національна політична культура розуміється як складна система функціональних елементів, яким властиві взаємозв'язки між ними та об'єктами зовнішнього середовища, що свідчить про соціальне призначення політичної культури, її роль і місце у політичному житті національної спільноти.

У Політологічному енциклопедичному словнику політична культура визначається як продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, що зумовлений історично та соціально, який відбиває процес опанування політичних відносин суспільством, класами, націями та індивідами й іншими соціальними спільнотами як суб'єктів політичного життя, а також розвиток їх діяльнісних здібностей та власної сутності [19, с. 507].

На наш погляд, соціальна функція політичної культури якраз й полягає в тому, щоб бути «інформаційним забезпеченням», «матрицею», «кодом» функціонування та розвитку політичної сфери суспільства. Цей соціально-політичний «код», як і генетичний біологічний код, має відповідати цілям і

життєвим потребам носія, умовам середовища, бути стійким і, водночас, гнучким, що здатен пристосовуватися до нових завдань і умов з метою забезпечення ефективного функціонування національної політичної системи.

Через імперативи національної політичної культури виокремлюють базові вимоги до основних параметрів її складових. У конкретних умовах буття нації вони визначають ймовірний ефект функціонування політичної культури та алгоритм культуротворчої діяльності суб'єктів. Політико-культурні форми, за імперативними вимогами, повинні відповідати природі національного феномену, сутності та моральним засадам демократії, мати зв'язок із загальнолюдською та загальнонаціональною культурами.

Також такі вимоги стосуються визначення способів функціонування і основних складових політичної культури, їх зв'язку з історичними традиціями нації, її інтересами, ментальністю народу, ієрархією політичних цінностей, актуальними завданнями формування та функціонування соціуму, визначення цінностей-цілей, цінностей-засобів та цінностей-умов тощо [28, с 133].

Суб'єкти політики усвідомлюють і формують імперативи національної політичної культури в процесі становлення нації як специфічного етнополітичного організму, що має суверенний статус. Їх зміст корегується під час запозичення нацією досвіду інших спільнот та набуття нею власного політичного досвіду.

Імперативи як проекти і принципи політико-культурної інженерії, реалізуються в культурних формах, їх певній системі, і через це переходять з потенціального буття у реальність, матеріалізуючись у функціях та елементах політичної культури. проте, це не означає, що, виконавши свою роль, імперативи національної політичної культури, перестають бути актуальними. Навпаки, вони набувають нового змісту внаслідок зміни цілей та умов життєдіяльності нації та культуротворчої діяльності суб'єктів політики.

Крім того, «старіючи» в процесі функціонування окремі культурні форми вимагають, відповідно до сформованих раніше вимог, постійного оновлення. Отже, ми повинні розглядати імперативи національної політичної

культури як своєрідне джерело, індикатор відповідності функцій статусу і потребам спільноти, постійно діючий елемент механізму функціонування національної політичної культури тощо.

До імперативів, що формують національну політичну культуру і складають її основу, відносять наступні.

1. У національній політичній культурі повинні представлятися, осмислюватися і відстоюватися національні інтереси та потреби. Вони повинні бути узгоджені з інтересами як членів нації, так й людської цивілізації.

2. Політичні цінності повинні відповідати вимогам часу, імперативам моральності, ментальності нації, її історичним традиціям, і бути умовою подальшого розвитку національної спільноти.

3. Національна політична культура має формувати власні уявлення про призначення й природу держави, інших складових політичної системи, формувати ідеологію та національний світогляд, утверджувати національну гідність, національний патріотизм та гордість членів спільноти.

4. Національна еліта, політичні сили та громадяни повинні сприймати націю як мету своєї діяльності, а не тільки як засіб задоволення групових чи власних інтересів.

5. Нація як цінність і політична мета базується на імперативі самоцінності людини. Благо і свобода кожного члена нації повинні служити її критеріями як цінності-мети.

6. Не можуть бути самоцінними політичні інститути, вони повинні служити громадянину і благу нації. Політична система, національна держава в цілому, інші національні політичні інститути мають бути цінностями-засобами.

7. Базовими цінностями-умовами національної політичної культури повинні бути національна безпека, національна єдність, мирні взаємини з іншими націями і державами, міжетнічний та міжконфесійний мир.

8. Члени нації та її еліти повинні бути зорієнтовані на гуманні політичні відносини. Моральні норми та етичні принципи мають верховенство над політичними інституціями, засадами й нормами.

9. Національна політична культура має відповідати національному принципу, який в її змісті передбачає діалектичне поєднання елементів національної етнічності (історична пам'ять, спільна мова, національні символи, традиції тощо) і власне політичних ідеалів та цінностей.

10. Національна політична культура має орієнтуватися на демократичні цінності, що відповідають найповніше сутності національної самоорганізації: парламентаризм, національний суверенітет, політичні свободи і права громадян, їх рівність перед законом, змінність і виборність керівних органів, відкритість влади тощо.

11. Національна ідея є серцевиною національної політичної культури, адже визначає базові ідеали та цінності спільноти, єднає їх. Її зміст і сутність мають розглядатися як мета, досягнення якої забезпечить щасливе життя нації, кожному її члену.

12. Національна політична культура має рухатися в руслі загальнолюдських цінностей, творчо адаптуючи кращий світовий досвід.

13. Національна політична культура повинна сприяти переорієнтації соціуму на духовні цінності нації та людської цивілізації, відповідно до тенденцій переходу до постмодерного стану [28, с. 133-135].

Як бачимо, специфіка національної політичної культури полягає у реалізації політичних потреб нації, утвердження нації як цінності-мети, визначення цінностей-засобів та цінностей-умов політичної життєдіяльності нації, відповідність політичного життя традиціям й ментальності нації, забезпечення дії національного принципу, політизація національної етнічності, формування та реалізація національної ідеї, забезпечення безпеки і консолідації нації.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити наступні висновки.

Політична культура у розвитку суспільно-політичних процесів постає як специфічний контекст, що вбирає в себе норми, традиції, уявлення, настанови, практики взаємодії громадян з політичною владою, відображає особливості захисту громадянами своїх базових інтересів. Систематизуючи вищенаведені міркування дослідників, можна визначити політичну культуру як сукупність політичної свідомості та поведінки, їх стійких форм, і навіть характер і у межах певної політичної системи спосіб функціонування політичних інститутів. Розкриваючи сутність та специфіку політичної культури, її елементами переважно називають політичні знання та переконання, навички та вміння їх практичного застосування. У підходах західних вчених немає однозначного розуміння структури політичної культури, проте здебільшого остання ототожнюється з історичними традиціями, ментальністю, світосприйняттям.

Політична культура характеризує конкретне суспільство, тому, враховуючи ментальність народу, специфіку національного характеру, можна говорити про самобутність політичних культур різних країн.

Науковці дискутують щодо співвідношення у політичній культурі певних народів й цивілізацій специфічних та загальних рис, особливостей їх взаємовпливу та взаємодії в умовах глобалізації.

Політична культура присутня у всій сукупності відносин між учасниками політичного процесу, вона впливає на форми організації державної влади, будову її інститутів, між державою і громадянським суспільством дозволяє ефективно і правильно регулювати відносини, забезпечувати соціальний консенсус.

У національній політичній культурі як складовій загальнополітичної культури повинні бути представлені національні інтереси та потреби, утверджені принципи національної гідності, національного патріотизму та гордості.

Базовими цінностями-умовами національної політичної культури повинні бути національна безпека, національна єдність, мирні взаємини з іншими націями і державами, міжетнічний та міжконфесійний мир.

Національна політична культура має відповідати національному принципу, який в її змісті передбачає діалектичне поєднання елементів національної етнічності (історична пам'ять, спільна мова, національні символи, традиції тощо) і власне політичних ідеалів та цінностей.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

2.1. Становлення політичної культури України: історико-політологічний аспект.

Із другої половини XIX ст. у Російській і Австро-Угорській імперіях розпочинається політизація українського соціуму на базі національної ідеї. Для Європи цей період є визначальним, коли на перший план в соціокультурному та індустріальному розвитку постають головні суб'єкти Нового часу – політичні нації та їх політичні об'єднання. У майбутньому на цьому підґрунті будуть формуватись союзи європейських держав та суперечності між ними. Німеччина, на відміну від Російської імперії, стає зразком побудови власне національної держави, її панівна еліта на чолі з О. Бісмарком реалізує ідею держави, у якій нація та індивідуум постають як єдине ціле.

Українці, перебуваючи у двох імперіях, формували політичну культуру по-різному. Так, у Галичині, у порівнянні з частиною України, що перебувала під впливом Російської імперії, процес йшов ефективніше: оформлювалися політичні доктрини, формувалися політичні партії, а особливо різні інституції громадянського суспільства, у тому числі й господарсько-економічного характеру, що накопичувало і розвивало суспільний досвід, уміння орієнтуватися в політичному просторі. Ідейно-політичній роботі віддавали перевагу у Наддніпрянській Україні, намагалися впливати на масу через агітацію.

Поява Братства тарасівців, формування політичних партій, революційні події 1905–1907 рр. вносили в політичне життя суттєві зрушення. Політизація українського руху сприяла зростанню політичної активності й свідомості українців, водночас і вплив політичної культури на суспільно-політичні

процеси загалом посилюються, особливо під час Першої світової війни, коли чітко проявилися всі ознаки і структурні елементи політичної культури нашого народу, слабкі і сильні сторони його менталітету.

Світові війни і революції зруйнували і Австро-Угорську, і Російську імперії, що сприяло відновленню державності України, знову появи її на карті Європи, і вплинуло на політичну свідомість нашого народу. Отже, соціум трансформується, процес формування української модерної нації стає динамічнішим, все більш сучасного виміру набуває її політична культура.

Трансформаційні процеси кінця XIX – початку XX ст. підвищують інтерес й до історичного минулого, унаслідок чого самосвідомість соціуму зростає. Епоха модерну радикально змінює етнічні й релігійні ідентичності, формує націю. Інтелектуальна еліта розробляє концепцію нації і поширює її через систему освіти та пресу. Перевага нації над іншими ідентичностями в її взаємодії з конкретними індивідуумами, які мають законні інтереси та характерні особливості. Права особистості підкріплюються аналогічним концептом національних прав.

Протягом XIX ст. відбувається процес народження модерної української нації, що спричиняє виникнення націоналізму. Політичне та ідеологічне оформлення останнього на межі XIX–XX ст. спровокувало і могутні соціальні чинники [12, с. 48]. Європа стає найбільш динамічною соціальною системою, яка виросла у XIX ст. на основі домінування ідеалів європейської культури.

У цьому контексті розробляється сприйняття таких вічних категорій людського існування, як «життя» і «смерть». Остання категорія, як і філософія війни, в модернізмі набуває естетизованого змісту. Тому домінує концепт особливого типу індивіду, яким є героїчна особистість, спроможна реалізувати високе покликання – творити нову культуру, будувати нове суспільство.

Загалом, політичні та соціокультурні зміни в Європі, відтак, і в Україні у подальшому суттєво вплинули на політичну діяльність і культурно-духовне життя. Так, із середини XIX ст. український рух все більше набуває

загальнонаціонального формату й переходить з культурно-просвітницького до національно-визвольного з політичним спрямуванням.

Представники суспільно-політичних рухів основною цінністю життя вважали боротьбу за, утілення ідеалів. Звичайно, у цьому був протест проти тогочасного способу життя, базованого на практицизмі, розрахунку, проти підпорядкування людини жорстким стандартам поведінки. Але однозначно формується підхід до становлення особливого типу індивіда, який стверджувати буде новий устрій життя, зокрема й тоталітаризм ХХ ст. в його різних версіях.

Наприкінці вже ХХ-го століття з проголошенням незалежності України починається новий етап у формуванні національної політичної культури. Доцільно зазначити, що політичний режим в Україні часів президентства Л. Кучми, вважається неліберально-демократичним. Цей термін для позначення складних політичних режимів увів американський політолог Ф. Закарія. Його суть у тому, що деякі механізми демократичного правління використовуються, включаючи формальне утвердження на важливих посадах правлячої еліти через виборчу процедуру. Але здебільшого вибори не мають змагального (вільного) характеру.

У неліберальних демократіях, як правило, з боку правлячої еліти широко використовуються дискримінаційні та маніпулятивні практики, що виявляється в різних формах: по відношенню до опозиційних сил та їх кандидатів - від погроз та застосування фізичної сили, підпорядкованості правлячій еліті переважної більшості засобів масової інформації до залучення до діяльності урядової адміністрації, спрямованої на досягнення перемоги правлячої еліти на виборах. Сьогодні прикладами неліберальних демократій вважаються Єгипет, Індія, Росія [50, с. 25].

Проте після Помаранчевої революції 2004 року для реальної демократизації нашого політичного режиму почали закладатися певні передумови, найважливішою серед яких є свобода слова, що прийшла на українські телеканали з ліквідацією монополії клану Л. Кучми (адже усі

телеканали в Україні за часів його правління контролювали його зять В. Пінчук та люди, близькі до В. Медведчука - глави адміністрації Президента).

Фактично, сучасні дослідники вважають, що в Україні почав на той час діяти олігархічний режим електоральної демократії, за якої на конкурентних виборах народ обирає еліту, але всі важелі управління (в тому числі й формування пропозиції на політичному ринку) перебувають в руках небагатьох представників великого національного капіталу. Це може можна також назвати «кланократією» або плутократією [22, с. 147].

У свою чергу, такі дослідники, як С. Приходько, А. Ільченко, Ю. Помаз сформовану політичну систему називають конкуруючою олігархією [24, с. 76]. Адже слід визнати той факт, що вся політична пострадянська історія України була доволі суперечливою. У нашій країні, на відміну від країн Східної та Центральної Європи, де цілі демократизації загалом були реалізовані, тобто, побудований стабільний демократичний режим (за виключенням Угорщини), процеси трансформацій набули дещо іншого змісту.

У процесі формування нової системи цінностей Революція гідності 2013-2014 рр. стала певною точкою відліку. Проте, навіть створену у цей час політичну систему досить проблематично назвати стабільною демократією. Зрозуміло, що більш демократичних рис вона набула у період, коли в країні відбувалась розбудова громадянського суспільства. Українські громадяни відчули свою здатність бути активними і повноцінними співучасником творення політики. Масовості набув волонтерський рух. Але загалом більшою мірою система підпадала під ознаки неопатрімоніалізму з відповідним типом набором цінностей і політичної культури.

До класичних ознак неопатрімоніалізму дослідники відносять наступні:

1. «Він орієнтований на корисливі практики «захоплення держави» і рентоотримання, а не на виробництво «загального блага».

2. Клієнтарно-патронажні зв'язки відіграють у ньому ключову роль, за яких «місце під сонцем» визначається обсягом наявних ресурсів» і ступенем близькості до «патрону» [13].

У ціннісному та структурному розуміннях головним смислоутворюючим компонентом неопатрімоніалізму вчені називають систему «клієнтально-патронажних відносин, тобто відносин, що ґрунтуються на асиметричному обміні ресурсів «патрона» на підтримку (в тому числі – електоральну) і лояльність з боку «клієнтів» – конститuentів того чи іншого політичного актора» [1, с. 44].

Така форма, за класифікацією Г. Алмонда і С. Верби, відповідає підданському типу політичної культури. «Суб'єкт у такій системі (підданий) усвідомлює існування урядової влади і чуттєво орієнтований на неї. Але ставлення до влади і до системи взагалі в основі своїй пасивне, це обмежена форма участі і знання» [42, с. 598]. Для цього типу властиве усунення громадян як самостійних суб'єктів від політики. У політиці участь допускається лише у межах, що визначені владними інститутами.

Як складові такого типу політичної культури цінності є відповідними і відображають саме принципи клієнтально-патронажних суспільних відносин. «Клієнтелізм у найзагальнішій формі можна визначити як відносини особистої залежності, що виростають з асиметричного взаємообміну між сторонами, статусними позиціями та послугами, де кожна з цих сторін має нерівні ресурси. Патрон своїх клієнтів захищає, натомість вони надають патрону всілякі послуги. Владні та економічні ресурси першого обмінюються на (електоральну та політичну) лояльність других». Влада являє собою приватну власність її носіїв, «які приватизують різноманітні суспільні інститути та функції, роблячи їх джерелом приватних власних доходів» [24, с. 77].

На нашу думку, вказані ознаки класичного неопатрімоніалізму українським реаліям не повною мірою відповідають. Загалом до влади громадськість ставиться з раціональних позицій. Також відсутня відверта лояльність. Досить поширеним явищем є критика різних інститутів влади.

Хоча все ж таки присутні окремі аспекти клієнтально-патронажних відносин, особливо на місцевому рівні, коли виборці голосують за кандидата, який їм певні блага надав, з його програмою навіть не знайомлячись.

На парламентських виборах також помітні окремі елементи такого підходу, коли певна частина виборців виступає за покладання відповідальності за добробут усіх громадян на державу та в економіці активне державне регулювання. Їхня ж орієнтація на російсько-радянський проєкт означає також очікування від держави на отримання в обмін на виборчі голоси певних благ.

Складовою політичної культури є електоральна. В Україні в період з початку 1990-х до середини 2000-х рр. характер трансформацій відбувався у вигляді еволюції (за низхідною для лівих) електоральної культури, що полягає у поступовій переорієнтації настанов політичної культури виборців на традиційні правоцентристські цінності європейської демократії з лівих етатистсько-патерналістських цінностей комуністичної епохи (з кожними новими виборами ліві втрачають стабільно електорат).

За таким критерієм, як кількість партій, що представляють воутингову партійну систему (партії, за які голосують), та насиченість політичного ринку, можна класифікувати електоральну культуру України. За зазначеними критеріями, виборці в Україні виявляють консерватизм і, незважаючи на велику пропозицію на національному політичному ринку (zareєстровані понад 160 політичних партій), обирали стабільно 7–8 (5 - в 2006, 2007 рр.) політичних сил, які вже мають історичні традиції (СПУ, КПУ, Народний Рух України – складова частина Блоку «Наша Україна», Партія регіонів, ВО «Батьківщина»– основа Блоку Юлії Тимошенко та ін.)

Щодо критерію раціональності політичного вибору, то мусимо визнати, що серед мотивів голосування у виборців превалюють ірраціональні чинники, які пов'язані з емоційним сприйняттям особистості лідера певної політичної сили. На другий план для виборців відходять програмні положення політичних партій, що є показником недостатньо розвинутого рівня політичної свідомості та ознакою нерозвинутої електоральної культури.

У даному контексті слушно зауважував С. Рябов про те, що внаслідок виборів відбувається концентрація волі багатьох людей, втілення їх у волі перш за все парламенту як представницького органу або представника. Вибори, таким чином, є способом «фокусування» у постаті обранця волі народу [31, с. 22].

Виходячи з рівня абсентеїзму можна виділити наступні типи електоральної культури:

- менше 50% електорату беруть участь у виборах – пасивний, кризоводемократичний тип;
- більше 50% електорату беруть участь у виборах – активний, достатньодемократичний тип;
- більше 70% електорату беруть участь у виборах – високоактивний, демократичний тип.

Електоральна культура України у цій класифікації відноситься до високоактивного, демократичного типу. Щоправда, наведена класифікація є дещо формальною, бо сам характер проведення виборів не враховує, але вона відображає разом з тим важливий аспект електоральної культури тієї чи іншої нації.

На жаль, реальна оцінка стану політичної культури в Україні не дає змогу стверджувати, що демократична культура цілком вкорінилася у нашій державі. Прибічники функціонального підходу Є. Вятр, Т. Парсонс, Г. О'Доннелл, Ф. Шміттер, В. Кіммерлінг вважають, що демократична культура виявляється в розвинутій мережі зв'язків між громадянським суспільством та владою, у взаємодії між органами місцевого самоврядування та державними інститутами. У цій концепції ключовою категорією є демократичний потенціал, для якого властиві такі характеристики, як наявність елементів демократичної політичної культури в зразках поведінки та ціннісних орієнтаціях громадян.

На наш погляд, демократичний потенціал того чи іншого суспільства невідомо звідки з'явитися не може. Це складна соціальна система, яка

виростає зазвичай з національної політичної традиції. Можна погодитися з С. Гантінгтоном у тому, що, нав'язана ззовні модернізація та демократизація навздогін призводять до руйнування традиційних структур. Демократичні реверси або «відливи» мають першопричиною якраз невідповідність демократичної системи природним настановам політичної ментальності певного народу, який не знав демократичної традиції та демократичний режим апріорі сприймає як щось нав'язане та чуже [6, с. 576].

Дослідники, обговорюючи питання державного будівництва в Україні, наводять думку Ф. Фукуями, що далеко не завжди тиск ззовні на користь демократичного державного будівництва приводить до бажаних результатів. Наприклад, Сполученим Штатам у Південному В'єтнамі та Нікарагуа так і не вдалося побудувати ефективні демократичні державні інститути. Нагляд ззовні потребує поєднання з внутрішніми нормами поведінки [21, с. 195].

Таким чином, можемо констатувати, що коріння демократичного потенціалу маємо шукати в політичній традиції сучасної України. Наша країна має своєрідну демократичну традицію і в перспективі - демократичний потенціал національної політичної культури. Проте, головне полягає в тому, щоб реанімувати, відновити національну демократичну традицію України, «повернути» громадян в лоно їх природних національних політичних настанов, які були їх пращурам притаманні.

2.2. Національна політична культура в контексті цінностей Європейського Союзу

У політичній культурі українського суспільства цінності відіграють надзвичайно важливу роль. Вони постають вагомим фактором регулювання політичних процесів, що підтверджує інтенсивна динаміка політичного життя України останніх років.

Європу ми сприймаємо не стільки географічно, скільки ціннісно, адже європейські цінності становлять основні підвалини ліберально-демократичних

інститутів у західноєвропейському просторі, який не обмежується географічними характеристиками приналежності держав до європейської частини світу. Європейські цінності втілені та нині продовжують втілюватися і в Азії, і в Америці, і в Австралії.

Європа дала людству християнство в якості світової релігії, релігійну терпимість, світську філософію, толерантність до інших цінностей та переконань інших людей. Цінності є ядром культури суспільства, кожного народу, кожної нації. Сучасний дослідник цінностей Г. Хофштеде переконаний, що серед важелів прийняття рішень на найглибшому рівні знаходяться цінності, адже саме вони визначають ідеологічні переконання індивідів та мотивацію їх вчинків. Для остаточного обґрунтування своїх дій люди звертаються, за переконанням американського соціолога Т. Парсонса, саме до цінностей. Цінності перебувають за межами конкретних ситуацій (що під впливом інтересів і переконань можуть вирішуватися індивідом), вони визначають сенс життя й головні цілі, тому проявляються найяскравіше в кризові моменти для соціуму або індивіда.

Стрижнем європейських цінностей постають ліберальні фундаментальні права та свободи людини, соціальна і правова держава, а також демократичні принципи державного устрою. Європейські цінності, поєднуючи ліберальні та демократичні ідеї, визначаються як «ліберально-демократичні». Саме останні постали в якості принципів функціонування політичних і державних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу [38, с. 6-7]. .

Рівень політичної культури суспільства визначається багато в чому системою цінностей, що домінують у ній. Саме тому найважливішим принципом і водночас інструментом суспільних реформ є консолідуюча ціннісна парадигма, що прийнятна для переважної більшості громадян. А прагнення сформувати систему цінностей, на яку буде орієнтуватися широкий загал, є метою кожного політичного режиму.

У країнах, які стоять на шляху демократичних перетворень, досить часто виникають, поглиблюються і посилюються дезорієнтаційні процеси, що

передусім пов'язані зі зміною ціннісної системи, відсутністю чітко орієнтованих векторів суспільного розвитку. Саме у переломні періоди розвитку суспільства ключовими стають проблеми цінностей, подолання ціннісних суперечностей, ціннісної єдності, зрештою – визначення шляхів подальшого розвитку з урахуванням існуючих проблем.

Розглядатися як стабільна система може лише таке суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо базових, основних цінностей. Стабільність і сталість розвитку такої системи забезпечується ціннісною єдністю, щонайменше – відсутністю гострих суперечностей між особою і групою, суспільством і групою, зрештою – між загалом суспільством і особою [39, с. 6].

В Україні з часу здобуття незалежності та зміни політичного режиму як громадянами, так і суспільством загалом відбувається переосмислення й переоцінка ключових понять для політичної культури – свобода, держава, право, особистість, патріотизм тощо. Новими цінностями збагатилася масова свідомість, такими як: права людини, недоторканність приватної власності, свобода вибору переконань, невтручання держави в особисте життя громадян. Почали наповнюватися новим змістом й так звані традиційні цінності – толерантність, відповідальність, справедливість тощо. Всі ці уявлення, які є багато в чому ілюзорними, вступали з дійсністю в суперечність, основною ознакою якої було всевладність олігархату, посилення впливу регіональних кланів, фінансово-промислових груп, стрімке «впровадження» вітчизняного варіанта «ринку».

Проте досвід українських революцій кінця ХХ – початку ХХІ ст., усвідомлення сили громадянського суспільства й власної гідності суттєво впливають на структуру суспільних цінностей, посилюють відчуття патріотизму, сприяють прагненню свободи, активізують потребу власної участі в процесах державотворення. Як зазначає український вчений О. Майборода, «коли йдеться про євроінтеграційний курс України, то в очах більшості її населення він має своєю метою однаковою мірою як духовні

основи, втілені у моральні цінності та правові норми, так і суто матеріальні, які віддзеркалюють високий рівень розвитку продуктивних сил» [16, с. 26-27].

Як свідчать результати соціологічних опитувань, попри посередню оцінку дотримання в Україні прав людини (рівень дотримання культурних прав за п'ятибальною шкалою респонденти оцінюють у 3,2 бала, політичних прав (право бути обраним та обирати владу, створювати громадські об'єднання та політичні партії, право на мирні зібрання тощо) – у 3,1 бала, основоположних прав (право на особисту свободу, життя, свободу слова тощо) – у 2,9 бала, соціально-економічних, екологічних прав – у 2,5 бала, для більшості громадян України основними цінностями залишаються цінності справедливості й свободи [37].

Динаміку змін ціннісних орієнтацій дозволяють прослідкувати результати проведених Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва загальнонаціональних опитувань у 2016, 2018 та 2020 рр. (див. табл. 2.1) [40; 41; 23].

Серед ключових цінностей, на яких базуються права людини як громадянина, українці обирають, зокрема, безпеку (64%), справедливість (73%) та свободу (84% – як основна цінність). У п'ятірку найважливіших цінностей також входять відповідальність – 57% та гідність – 60%. Також до основних цінностей відносять рівність – майже 57%, вільний розвиток особистості – 53%, законслухняність і порядок – по 48%, матеріальну забезпеченість – 47%. А от цінності моралі (43%), патріотизму 38%) та толерантності (31%) виявилися для респондентів найменш важливими.

Таблиця 2.1

Оцінка цінностей як найважливіших для прав людини, %

(% вибору варіанта відповіді «Основна цінність»)*

Цінності	2016	2018	2020
Свобода	83,3	86,0	83,9
Справедливість	70,1	69,7	72,5
Безпека	71,9	66,5	62,5
Гідність	64,4	62,5	60,4
Відповідальність	49,3	52,3	56,8
Рівність	56,7	58,0	56,5
Вільний розвиток особистості	55,4	52,0	53,2
Законослухняність	47,5	41,3	48,1
Порядок	43,9	46,0	48,0
Матеріальна забезпеченість	44,9	40,9	46,5

Джерело: [40; 41; 23].

Водночас результати соціологічних досліджень висловлену загальну високу оцінку цінності свободи поставили під сумнів. Адже коли респондентам запропонували обрати, що для них є пріоритетним – свобода чи достаток, – то майже порівну розділилися думки населення. Близько третини опитаних висловили готовність заради добробуту поступитися частиною своїх прав та свобод, ще приблизно третина заради збереження своїх прав готові терпіти матеріальні труднощі, але не поступатися, і не змогли визначитися з цього приводу ще близько третини респондентів.

У своїй методології дослідження ціннісних пріоритетів населення України відомий вітчизняний соціолог А. Ручка виділяє п'ять ціннісних синдромів, оцінка яких здійснюється за п'ятибальною шкалою (див. рис. 2.1).

Серед виокремлених, для українців головними (дані на 2010 р.) стали вітальні цінності: здоров'я (4,7), сім'я (4,7), діти (4,6), добробут (4,6) (середній бал – 4,65).

Наступний ціннісний синдром включає соціальні цінності: сприятливий морально-психологічний клімат, для всіх створення в суспільстві різних можливостей, соціальна рівність (середній бал – 4,1). Традиціоналістські цінності, зокрема участь у релігійному житті, національно-культурне відродження отримали середній бал 3,5. З середнім балом – 3,7 оформлені у синдром самореалізаційних такі цінності, як суспільне визнання, цікава робота (праця), розширення культурного кругозору, підвищення освітнього рівня. Нарешті середній бал – 3,5 в ціннісних перевагах українців отримали політико-громадянські цінності - демократичний розвиток країни, державна незалежність, участь у діяльності громадських організацій, політичних партій тощо [30, с. 121-122].

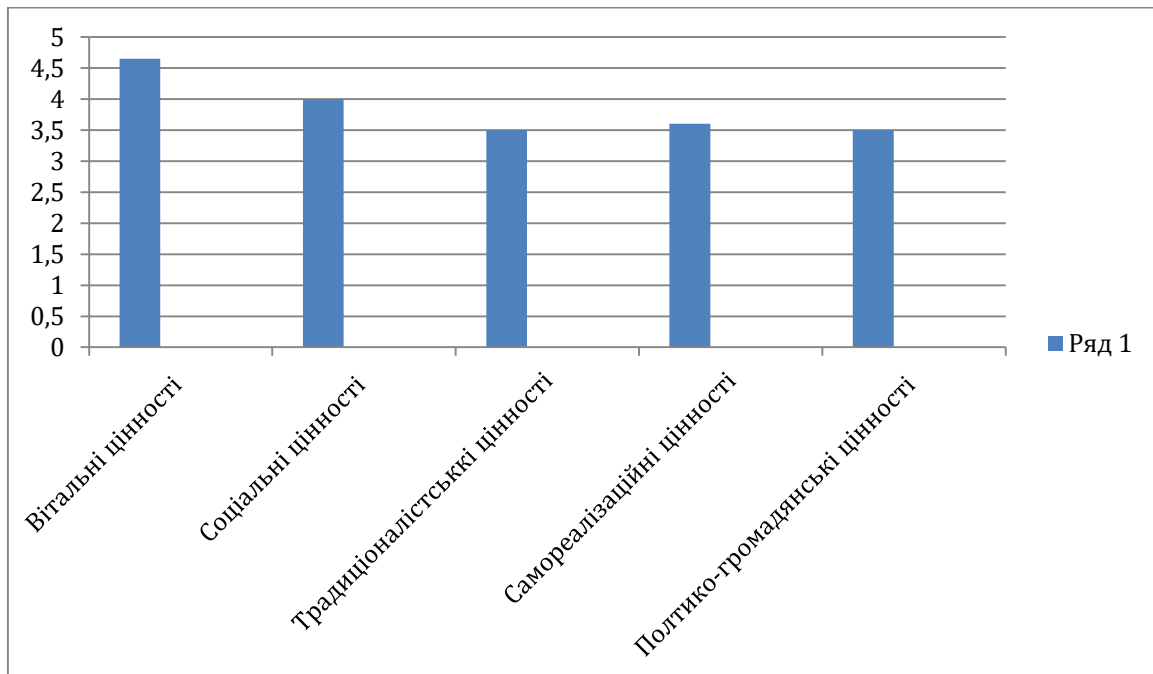


Рис. 2.1. Ціннісні синдроми населення України

Джерело: [34, с. 90].

Два українських професори – В. Горбулін - директор Національного інституту стратегічних досліджень (до 2018 р.) і А. Качинський класифікують національні цінності, спираючись на критерій суб'єктності. Відтак, вони виокремлюють цінності індивіда, держави і суспільства.

До першої групи цінностей входять патріотизм, індивідуалізм, права та свободи людини, право на приватну власність та загальнолюдські цінності. На думку вчених, соціальна справедливість, добробут, міжконфесійна та міжетнічна злагода, ліберально-демократичні традиції, духовні й матеріальні надбання - це суспільні цінності, До цінностей держави віднесено природні ресурси, національну безпеку, конституційний лад, державний суверенітет, систему міжнародних зв'язків і територіальну цілісність [7, с. 107].

Отже, національні цінності як складова політичної культури українців є також основою національних інтересів держави [26, с. 73]. Але не в сенсі методології марксизму «базис-надбудова», а в розумінні замкненого циклу: безпека кордонів, державний суверенітет, внутрішня стабільність, які є необхідними елементами для захисту національних цінностей, що є фундаментом для мобілізації і консолідації суспільства, яка спрямована на захист національних інтересів (безпека кордонів, державний суверенітет, добробут, внутрішній прогресивний демократичний розвиток тощо). Це співвідношення умовно зображене на Рис. 2.2.

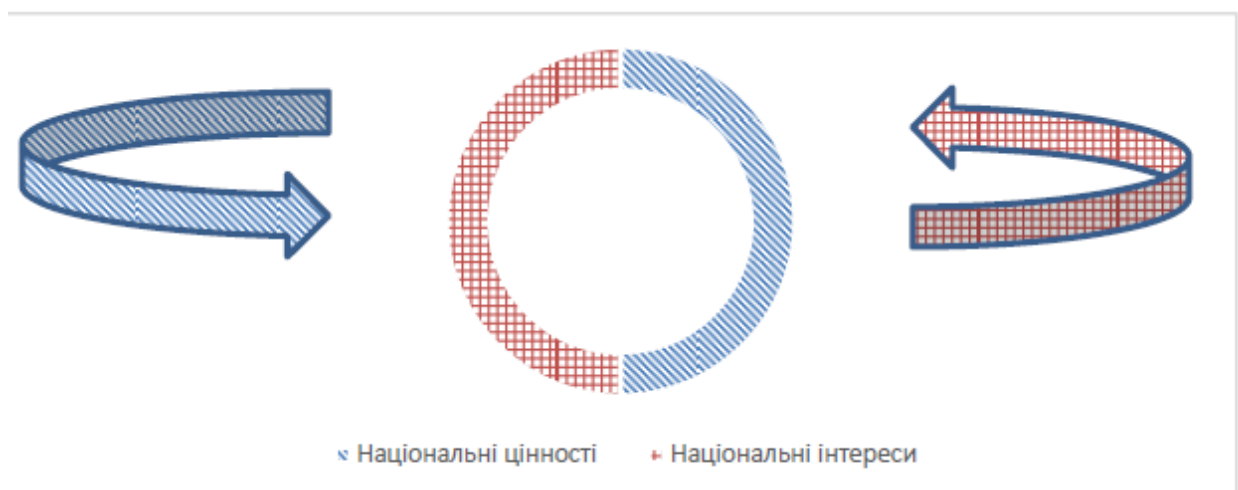


Рис. 2.2. Схема співвідношення національних інтересів і цінностей

Джерело: [34, с. 91].

Отже, майбутнє існування української нації і держави, розвиток національної політичної культури слід розглядати саме крізь призму її ціннісного ядра. І якщо досліджувати цей ціннісний конструкт як багатоконпонентну (ціннісні синдроми) або тривірневу систему (суспільні, індивідуальні, державні цінності), можна виділити цінності, що представляються основоположними і фундаментальними.

Для їхньої ідентифікації Л. Станіславенко – автор статті «Автентичні цінності українців у контексті захисту національних інтересів держави-нації» пропонує термін – автентичні цінності, під якими розуміє стабільний комплекс сформованих протягом історичного розвитку держави-нації статичних компонентів, що визначають психічний склад її народу. Впродовж тривалого часу етнічного розвитку відпрацьовані стереотипні реакції українців формують ментальний характер, що є незмінним, якщо не брати до уваги окремі периферійні елементи, які в цілому на його суть докорінно не впливають.

Український народ взагалі та кожен його представник зокрема є єдиним носієм автентичних цінностей, відтак, останні являють собою стале і незмінне ядро національного характеру та національної політичної культури.

Дослідник Б. Савчук виокремлює дві групи історично сформованих автентичних цінностей українців, а саме: хліборобські архаїчні та козацькі середньовічні [32, с. 426].

Кожній із цих груп відповідають архетипні етнообрази, що в модифікованому чи оригінальному вигляді сформували національний характер українців, і одночасно заклали підґрунтя національних цінностей.

Хліборобський архаїчний етнообраз українців сконцентрований навколо ідеї першорядності жінки перед чоловіком – звідси домінування жіночого начала, матрилокальної сім'ї, цінність дітей. Навіть в образі жінки-матері Богородиці постає Батьківщина.

Слід також виділити такі важливі компоненти в цій групі цінностей: культ землі (території, ґрунту), колективна довіра до природи і доброї неньки-

землі, раціональний підхід без імперського зазіхання на чужі території до освоєння свого навколишнього середовища.

Чоловічу константу, а разом з нею ідею дороги, війни, жертви чужини, принесла доба козацтва в український етнотип. Саме на цьому етапі виникає ціннісний ланцюг героїчної смерті за родину, віру, Батьківщину, що знайшов відображення в подальшому у словах Гімну України: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу, і покажем, що ми, браття, козацького роду!»

На думку Л. Станіславенка, системна помилка, що повсякчас українське суспільство повертає до ціннісного дискурсу - часом жертвовного - полягає у тому, що державна політика щодо захисту національних інтересів, які не базуються на автентичних цінностях українців та/або протирічать їм, потенційно спроможна мобілізувати на спротив українське суспільство [34, с. 92].

Розбалансування між політикою щодо захисту національних інтересів і намаганням народу захистити свої автентичні цінності призводить неминуче до суспільно резонансного антагонізму. І навпаки – національні інтереси, що ґрунтуються на автентичних цінностях українців і якісно обумовлені, потенційно стають колективним смислом, що однаково зрозумілий для всіх членів суспільства.

Саме тому, коли спецпідрозділ «Беркут» на Майдані Незалежності у Києві в ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. жорстоко побив мітингувальників, серед яких було багато молоді, студентів, 1 грудня 2013 р. в рази більше протестувальників вийшло на вулиці столиці та інших міст України. Адже влада, захищаючи інтереси держави (внутрішній порядок, стабільність тощо), зазіхнула на дітей – одну з найбільш вагомих цінностей для українців.

Одну з ключових європейських цінностей, а також автентичних цінностей українців - свободу - обмежували закони 16 січня 2014 р., що, таким чином, створили чергову точку конфлікту між національними цінностями та інтересами. Натомість російська окупація частин Луганської і Донецької областей, анексія АР Крим в суспільній свідомості українського народу

«увімкнули» цінність Батьківщини і землі, і найголовніше – честь героїчної смерті за них. Тож українці в умовах безпорадності злочинної влади у питанні захисту життя, територіальної цілісності держави, приватної власності громадян, почали самотійно об'єднуватися в добровольчі батальйони.

Перший добровольчий батальйон імені Кульчицького був створений на початку березня 2014 р. Пізніше з'явився добровольчий батальйон Дніпро-1 на Дніпропетровщині, добровольчий батальйон «Айдар» в основному був сформований з мешканців Луганської області у лавах Збройних Сил України.

Загалом створено було 32 батальйони територіальної оборони [35]. І саме завдяки тому, що базові складові багатогранного комплексу автентичних цінностей українського народу – необхідність захищати свою родину, дітей, землю, Батьківщину – сприяли формуванню оновленої національної політичної культури.

Таким чином, усе вищесказане дозволяє дійти наступних висновків

Українське суспільство у своєму еволюційному розвитку проходить складний шлях трансформаційних змін із подальшою модернізацією.

Перехід від традиційного до сучасного суспільства завжди досить драматичний через різні ускладнення, протидію, конфлікти політичних сил. Аналіз транзитних змін засвідчує, що в Україні політична культура стає важливим чинником усіх цих змін. Її формування у національному контексті починається на межі ХІХ-ХХ століть - у період, коли уперше відбувається і теоретично, і практично складний процес творення з етносу політичної нації, що спроможна на політичне самотійне життя.

Через поняття «єдність» починає розглядатися об'єднання українських етнічних земель, що поступово перетворюється на реальний рух за національне відродження і відновлення державності. Ця ідея поєднується з концептом політичної незалежності України, що сприяло становленню сучасної держави і національної політичної культури.

Отже, як бачимо, що Україна має своєрідну демократичну традицію і в перспективі - демократичний потенціал національної політичної культури.

Головне завдання полягає в тому, щоб реанімувати, відновити національну демократичну традицію України, «повернути» громадян до їх національно-політичних природних настанов, які їх пращурам були притаманні.

Разом з тим, суспільний розвиток супроводжується виникненням відносно нової, відносно стійкої і відносно самостійної системи цінностей. У цьому сенсі суспільні цінності, з одного боку, сприяють формуванню уявлення про «належне», наповнюють певними ознаками його «елементи», визначають ціннісні пріоритети й на зміст правил і норм впливають опосередковано, з іншого – сприяють формуванню своєрідної політико-культурної, мотиваційно-сислової системи координат для особистості, для суспільства, пропонують прийнятні форми поведінки, унормовують діяльність.

Євроінтеграційний курс України сприяє подальшому формуванню національної політичної культури у контексті базових європейських цінностей, таких як свобода, відповідальність, демократія, активне громадянство та інших, що реалізуються як цілісна система, в якій кожна базова цінність конкретизує і визначає іншу базову цінність.

Проте дана система цінностей неодмінно спирається на автентичні цінності, які притаманні українському етнотипу. Їх відновлення, розвиток і вдосконалення у національній політичній культурі дозволить гнучко і успішно реагувати на суспільні запити та геополітичні і соціально-економічні виклики у процесі захисту українського народу і держави.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НОВІТНІХ ВИКЛИКІВ

3.1. Новітні виклики для українського суспільства як детермінанти трансформації політичної культури

Повномасштабна агресія проти України РФ з 24 лютого 2022 р. внесла не лише в систему міжнародної безпеки фундаментальні зміни, але й цінностям самої демократії стала глобальним викликом. На просторах України розгорнулася відкрита боротьба, з одного боку, тоталітаризму у вигляді рашизму - його найжахливішому політико-ідеологічному образі, та з іншого - сил демократії і прогресу із захистом людських прав, гідності, свободи, людяності та незалежності. У цій війні Україна стала форпостом у боротьбі добра зі злом, переднім краєм, навколо якої об'єдналися та стали пліч-опліч міжнародні організації всього світу та демократичні держави. Критичного випробування у цій війні зазнав сам громадянський та соціально-політичний устрій України, зокрема, і сам предмет успішності/неуспішності здійсненого нею транзитивного переходу до консолідованої демократії.

В контексті утвердження демократичних цінностей доцільно виокремити два взаємопов'язаних виміри:

- 1) консервативний та
- 2) модерний (евристичний).

Головним концентром першого, консервативного, є певне консервація та обмеження демократичних прав і свобод населення держави, а другого, евристичного, – розкриття потенційних та реальних можливостей громадян, об'єднань, спільнот та організацій, всієї держави зрештою щодо створення нових модусів національної безпеки, механізмів захисту європейської демократії загалом.

Консервативний вимір. У зв'язку з військовою агресією РФ проти України Указом Президента України N 64/2022 від 24 лютого 2022 р. було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин цього ж дня [25]. Саме цим указом було передбачене ряд заборон та обмежень в системі демократичних наративів. Насамперед, мова йшла про місцеве самоврядування: на територіях, на яких введено воєнний стан, можуть утворюватися військові адміністрації – тимчасові державні органи.

Виходячи з повноважень цих органів – цивільного захисту, оборони, порядку та громадської безпеки, захисту критичної інфраструктури, охорони законних інтересів, прав, свобод громадян – концентром їхніх зусиль та функцій якраз і визначалась людина та світ її автентичного буття. Рідний край, поселення, домівка та вся Україна проголошувалась новоствореними органами управління найвищою метою їх діяльності, і сама діяльність визначилась загальнонаціональною потребою, щоб забезпечити територіальну цілісність та суверенітет України, дати відсіч ворогу.

Таким чином, як конституційний крок по захисту української демократії загалом слід розглядати введення інституту військових адміністрацій. Було визначено легітимним, згідно воєнних нововведень, ««порушувати питання у порядку, визначеному Конституцією та законами України, про заборону діяльності громадських об'єднань, політичних партій, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну насильницьким шляхом конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і суверенітету держави, підрив її безпеки, пропаганду насильства, війни, незаконне захоплення державної влади, на розпалювання расової, міжетнічної, релігійної ворожнечі, посягання права і свободи людини, на стійкість критичної інфраструктури, здоров'я населення» [25].

На виконання цієї вимоги воєнного стану низку кроків було здійснено по обмеженню та забороні діяльності відверто проросійських партій, фондів, об'єднань та воєнізованих підрозділів. Це засвідчило, загалом, принципову позицію української держави щодо захисту прав і свобод громадян,

демократичних цінностей держави. Під свій конституційний захист держава взяла саме цінності демократії і, натомість, на існування та поширення матриці тоталітаризму наклала відповідні обмеження.

Евристичний вимір. Безумовно свідченням демократичного устрою України є консолідація зусиль гілок влади та громадянського суспільства в організації спротиву російській агресії. В умовах зовнішнього тиску на зневажання існування України та національних цінностей, модусом ефективного спротиву агресору стали споконвічна архетипова внутрішня здатність нації до відстоювання демократичних прав і свобод та самоорганізації. Здатність до пасіонарного розвитку утверджує саме ця модальність буття нації.

Вирішальним чинником налагодженню ефективного спротиву агресору став демократичний устрій українського суспільства. Мова йде у даному випадку про такі рівні спротиву, як особистісний, колективний, національний та державний.

На особистісному рівні перед агресором, як реакція на агресивне зовнішнє втручання буття, постало усвідомлення незахищеності і як творця власного ментального «Я», і як самодостатньої фізичної особистості. При цьому детермінантом буття поставали насильницькі чинники, котрі не могли бути ніяким чином імплементовані в прогностичний світ індивідуального вектору розвитку українців.

Індивідуальний спротив небажаним змінам на зовнішню агресію суб'єкта геноцидного впливу при цьому поставав природною захисною реакцією. Нічим не обмежене реальне насильство і зло, привнесене російськими потворами в українське суспільство, викликало до життя стан гормезису, тобто на вітальні біфуркації довкілля стресової реакції.

Гормезис очищає організм, причому діє і на фізіологію, і на психологію людини, концентрує життєві потенції на подолання чинників неспокою, збудження та загроз. Тобто, іншими словами, громадяни України виявились

внутрішньо мобілізованими і готовими задля захисту національних цінностей давати відсіч ворогу навіть ціною власного життя.

У свою чергу, архетиповий код українців до самоорганізації спонукав існуючі громадські організації та об'єднання до активізації дій, а також нові форми громадської дії та солідарності викликав до життя.

У найрізноманітніших формах виявився колективний спротив ворогу, найпоказовішими з яких стали волонтерський рух та сили територіальної оборони. В одностайній оцінці російської агресії як спільної загрози для всіх сущих в Україні, як загального лиха виявилася практично єдність нації у розумінні, що подолати цю навалу можна лише об'єднаними зусиллями, силами всієї громади. В цьому ж контексті і з'ясувалося чітке розуміння обрання європейського курсу Україною, її приналежності до кола цивілізованих країн.

Повномасштабна війна для всього українського суспільства виявилася випробуванням щодо його стійкості та організованості. З України, починаючи з 24.02.2022 р., були змушені виїхати понад 17 млн. громадян, а змогло повернутися на кінець року лише близько 9,2 млн. осіб. Отже тимчасових переселенців за кордоном було майже 7,9 млн. осіб, а приблизно 5,9 млн. осіб - внутрішньо переміщених [9, с. 327].

Попри всю трагічність подібних процесів, з'явилась вимушена можливість порівняння на стійкість демократичних цінностей європейської та української спільнот, а також своєрідної перевірки (верифікації) на міцність. І з'ясувалось, що вони не просто сумісні, а тотожні, співмірні в аксіологічному вимірі. У той же час, ситуативна компаративістика інтеграції в європейське повсякдення біженців створило можливість отримати неоціненний особистий досвід реалізації на практиці функціонування розвинених демократій основних прав і свобод людини.

Проте повномасштабна російсько-українська війна поставила Україну перед рядом викликів, що в контексті протистояння повномасштабному вторгненню окупаційних російських військ провокують кризове становище

для українського суспільства та його політичної культури. Виокремимо найбільш актуальні.

1. Відсутність чіткого розуміння того, які принципи, ідеали та механізми необхідні в майбутньому для розвитку України. Тобто на наступні 20–30 років немає чіткої довгострокової концепції розвитку держави. Є ризик того, що значна частина населення, незважаючи на тривалість конфлікту та повномасштабну війну проти Росії, може транслювати наратив щодо необхідності відновлення життя, яке було до початку повномасштабного вторгнення в Україну.

Тут доцільно відмітити, що суспільство має чітко усвідомлювати, що саме застарілий уклад та минулорічні особливості функціонування політичної системи забезпечили існування низки передумов того, у якому стані зустрічала Україна на своїй території повномасштабне вторгнення окупаційних військ. І проблеми із воєнно-промисловим комплексом, корупцією на більшості щаблів вертикалі влади, недостатнім рівнем комунікації між державою та громадянським суспільством, а також небажання долати й вирішувати виклики сьогодення є лише невеликою часткою ознак тієї соціально-політичної системної кризи, в яку країна може зануритися.

2. Схильність до соціального психозу певної частини суспільства і підхоплення інформаційно-психологічних спецоперацій (наприклад, ситуації з О. Резніковим, О. Арестовичем тощо), що породжують гостру реакцію суспільства, хвилю ненависті, яка може мати слабо прогнозовані негативні наслідки, що підсилюються фоном загальної озлобленості, корупційних скандалів та втомою від війни.

Як зазначають дослідники, при веденні інформаційних та психологічних спецоперацій цільове повідомлення та його фон ініціатором використовується як задля зміни емоційного та психологічного стану людей, так і для дезінформації, впливу на процес прийняття політичних (військових) рішень воєначальниками та державними діячами [14, с.113].

Основною метою інформаційних спецоперацій у політиці є отримання над супротивниками певних політичних переваг, контроль інформаційного простору для ведення інформаційних атак на ворога та ефективного захисту від шкідливих впливів власної інформаційної функції.

Яскравим прикладом інформаційно-психологічних спецоперацій можна вважати ажітаж довкола нанесених на будівлях і дорогах міток. У соцмережах та месенджерах на початку повномасштабного вторгнення ширилася інформація про те, що необхідно їх зафарбовувати, адже нібито ці мітки допомагають ворогу через супутники наводити ракети. Згодом з'ясувалося, що такі позначення наносили спеціальною світловідбивною фарбою, що застосовують при геодезичній зйомці, і до воєнних дій жодного стосунку не мають.

Вкид про мітки було зроблено для того, щоб українців занурити у психологічну дискомфортну ситуацію, посіяти страх та паніку. Крім того, через неперевірені Telegram-канали і нещодавно створені у соцмережах сторінки поширювалась недостовірна інформація про переміщення військ ворога та ракетні обстріли, вганяючи у паніку і позбавляючи українців критичного мислення [14, с. 115].

В якості основи для інформаційно-психологічних спецоперацій російська пропаганда 14 січня 2023 року використала хибну тезу в прямому етері позаштатного радника Офісу Президента України й військового оглядача О. Арестовича. В цей день РФ здійснила ракетний удар по житловому будинку, що призвело до численних жертв. Традиційно російська пропаганда у злочині звинуватила Україну, заявивши, що саме сили ППО начебто завдали жахливих руйнувань, що намагалися ворожу ракету збити.

О. Арестович в етері Youtube-каналу припустив, що в Дніпрі російська ракета влучила у багатоповерхівку, нібито збита українськими силами ППО. Згодом він спростував це твердження і назвав його помилковим, проте російські канали комунікації таку заяву масово підхопили, посилаючись на те,

що навіть представники Офісу Президента України говорять, що у вбивстві цивільних громадян винна Україна.

Ця ситуація очікувано викликала обурення у частини українських блогерів, політиків і військових. В результаті такої акції ворога психологічні та інформаційні акценти з чергового воєнного злочину Росії були зміщені на інформаційну кампанію проти О. Арестовича і поширення всередині українського суспільства ворожнечі.

Можна припустити, таким чином, що в цій ситуації були використані методи інформаційно-психологічних спецоперацій, такі як диверсифікація суспільної свідомості (розпорошення уваги правлячої еліти держави та загалу на вирішення різних штучних проблем і тим самим відволікання від вирішення першочергових нагальних питань суспільно-економічного та політичного розвитку, що є необхідними для нормального функціонування держави і суспільства) та метод відволікання (коли цілеспрямовано одна інформація замінюється іншою, призначення якої – створити альтернативу і перемкнути увагу однієї конкретної проблеми на іншу)..

3. Відстороненість великої частини українських громадян від актуальної інформації або потенційний регрес у соціальній консолідації щодо вирішення ряду проблем, що спостерігалось ще на початку повномасштабної воєнної агресії РФ.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що агресія проти України РФ внесла не лише в систему міжнародної безпеки фундаментальні зміни, але й цінностям самої демократії стала глобальним викликом. На просторах України розгорнулася відкрита боротьба, з одного боку, тоталітаризму у вигляді рашизму - його найжахливішому політико-ідеологічному образі, та з іншого - сил демократії і прогресу із захистом людських прав, гідності, свободи, людяності та незалежності. У цій війні Україна стала форпостом у боротьбі добра зі злом, переднім краєм, навколо якої об'єдналися та стали пліч-опліч міжнародні організації всього світу та демократичні держави.

3.2. Зміна ціннісної системи як складової національної політичної культури

Нову соціально-політичну реальність сьогодні визначають такі чинники, як зовнішня воєнна агресія з боку Російської Федерації, стрімкі світоглядні зміни, що відбуваються у масовій свідомості. Цінності за цих умов наповнюються новим змістом, у системі ціннісних орієнтацій відбуваються кардинальні зрушення.

Але у ціннісній складовій політичної культури українського суспільства останнім часом варто відзначити суттєві зміни. Вона все більше набуває ознак активістського та громадянського типів (за Г. Алмондом). Починаючи з 2014 р. процес розбудови громадянського суспільства стає загалом незворотним. І саме цінності набувають найбільш важливого значення.

Серед головних цінностей, що остаточно мають закріпити систему стабільної демократії, слід виокремити наступні.

1. Соціальна довіра. У суспільстві, де люди один одному довіряють і з незнайомими людьми не бояться взаємодіяти, збільшується ефективність виробництва. У такому випадку довіра постає гарантією того, що угода не буде зірвана, «друга сторона» взяті на себе зобов'язання виконає.

2. Індивідуалізм і відчуття контролю над власним життям. Впевненість у тому, що індивідуальні зусилля будь-якого характеру окупляться і будуть виправдані. Коли індивід переконаний, що спираючись на свої усвідомлені рішення і дії здатний домогтися успіху, він мотивований старанно працювати, впроваджувати інновації, інвестувати у власне майбутнє і, навпаки, індивід буде апатичний і пасивний, якщо успіх розглядається як щось залежне виключно від неконтрольованих і зовнішніх факторів.

3. Політична і громадянська і активність. Участь в місцевих громадах у громадському і політичному житті дозволяє індивіду відчувати не просто себе «потрібним», а й виробляє відчуття «спільної справи».

4. Постматеріалізм. Саме постматеріалізм формує необхідність створювати інститути, що дозволяють самостійно діяти в суспільному та приватному житті, реалізовувати свободу вибору. Пріоритет постматеріалізму становить не економічна і фізична безпека, а якість життя і цінності самореалізації [13].

В сучасній Україні із зазначених цінностей у впроваджується повному обсязі та, що пов'язана з розвитком громадянської і політичної активності. На жаль, стосовно хоча б основоположних цінностей відсутність суспільного консенсусу не дає змогу реалізувати цінність соціальної довіри. Такий стан не сприяє стабілізації демократії. «Ціннісна невизначеність, суперечливість – дезорієнтує суспільні прагнення, дестабілізує систему, позбавляє основ життєве планування, його спрямованість» [10, с. 309].

Проте на даному процесі вагомо позначилася збройна агресія Російської Федерації, яка створила принципово нову політичну реальність в Україні. Суттєві зміни відбулися у свідомості українців, що вплинули зрештою на трансформацію ціннісної парадигми. Суспільством усвідомлено нагальну потребу у суспільному консенсусі і соціальній довірі як важливих запорук перемоги. А перемога стане, у свою чергу, передумовою вже нової країни з демократичним типом політичної культури, політичної системи з відповідним набором політичних цінностей.

Протягом усіх років незалежності події в Україні доконечно увиразнили загальну проблему відсутності в суспільстві загальновизнаних цінностей, які б рівною мірою поділялися як на Заході, так і на Сході України. Результат невирішення зазначеної проблеми нам відомий.

Протягом усього періоду незалежності соціальні та регіональні й відмінності українського населення постійно демонстрували розбіжність життєвих пріоритетів, а відтак, й різне розуміння національного інтересу. Це демонстрували усі особливо всі парламентські вибори і кампанії виборів Президента України. Звернувшись за прикладом до подій першого Майдану, зазначимо, що на жорстке суперництво політичних сил зреагувала масова

свідомість населення, маніфестуючи погляди на майбутнє країни не просто різні, а почасти й полярні. Як наслідок, бачення майбутнього України в найзагальніших рисах звелось до протистояння трьох приблизно рівних позицій, за мірою підтримки у суспільстві.

За результатами Омнібусу 2006 р. (Всеукраїнського щорічного соціологічного опитування), варіант, що Україна має бути схожою на розвинені країни Заходу, обрала приблизно третина респондентів (34,6%), Україну у складі відновленого союзу колишніх радянських республік воліла б бачити ще майже третина, 24,8% вважали, що Україна має обрати самобутній, лише їй одній притаманний шлях розвитку, і 10,5% респондентів не визначилася [27, с. 149].

З 2014 р. перестає домінувати геополітична амбівалентність українського суспільства, яка проявлялася у готовності переважної більшості українських громадян одночасно обирати східний та західний вектори розвитку. Щорічні дослідження замість цього свідчать про зростання суспільній свідомості переважання європейської інтеграційної моделі та, трохи менше, євроатлантичної. Про це свідчать дані щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України.

У 2020 р. у відповідях на питання щодо пріоритету співробітництва з РФ чи Європейським Союзом думки респондентів виявилися майже прямо протилежними. 44% респондентів, тобто майже половина громадян вважали, що на європейському напрямі пріоритетність має бути високою, а 12% - найменша частка - впевнені, що, навпаки, вона має бути низькою.

Оберненими є відповіді на таке саме запитання щодо РФ - за скорочення співробітництва висловлюється порівняна більшість, і тих, хто виступає за високий пріоритет співпраці найменше (16%). Крім того, лише ситуативне співробітництво з ЄС обирає дещо більше опитаних, аніж за подібне співробітництво з РФ (26% проти 21%) [27, с. 149].

Набагато чіткішим стає також геополітичний вектор думок українців у період повномасштабного вторгнення РФ. Як свідчать результати

проведеного у січні 2023 р. Київським міжнародним інститутом соціології опитування, рекордну підтримку висловлюють українці щодо членства України в НАТО - 86%.

За регіональним розподілом, найменший показник щодо вступу до НАТО (80%) у жителів східних областей, найбільший (92%) - у мешканців західних областей України [17, с. 32].

Щодо симпатій українців до політичних течій, то повномасштабна агресія РФ докорінно їх змінила. Результати проведеного у вересні–жовтні 2022 р. Центром Разумкова опитування засвідчують те, що тепер лідирує національно-демократичний напрям (22,2%) з великим відривом від інших політичних ідеологій.

Підтримка громадянами України інших політичних течій знаходиться у межах від 7,2% (соціал-демократичний напрям) до 0,2% (ідеологія «русского міра» (див. табл. 3.1) [20 с. 63].

Таблиця 3.1

Відповіді на питання „Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає вашим переконанням?“, %

<i>Ідейно-політичний напрям</i>	<i>Вересень– жовтень 2022</i>
Національно-демократичний	22,2
Соціал-демократичний	7,2
Екологічний („зелені“)	5,5
Християнсько-демократичний	4,3
Ліберальний	4,0
Соціалістичний	2,2
Національно-радикальний	2,0
Комуністичний	1,0
Національно-комуністичний	0,4
Ідеологія „русского міра“	0,2
Консервативний	–
Політичний напрям, що включає ідеї возз’єднання України з Росією	–
Інший	2,7
Жоден	12,5
Я не орієнтуюся в політичних течіях	21,2
Важко відповісти	14,6

Джерело: [20, с. 63].

Слабка зацікавленість населення політикою визначається як характерна риса існуючої небезпеки. З початком війни зростає інтерес населення України до політики (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Відповіді на питання «Якою мірою вас цікавить політика?», %

<i>Рік</i>	<i>Варіанти відповідей</i>		
	Зовсім не цікавить	Певною мірою цікавить	Дуже цікавить
1992	22,5	63,1	12,3
2006	15,4	67,0	17,4
2020	21,1	43,2	35,7
2021	30,0	60,6	9,4
2022	9,5	60,5	29,9

Джерело: [8].

Особливість українського соціуму полягає в тому, що в ньому існує невеликий відсоток тих, хто на гострі питання суспільного життя не має чіткої відповіді, тобто унаслідок своєї розгубленості людей соціально і політично пасивних, не готових до свідомої патріотичної дії. У суспільстві нарешті збільшується відсоток тих, хто цінує ті атрибути демократії, які дають можливість втілювати свій ідеал процвітаючої і демократичної вітчизни.

За даними досліджень Центру Разумкова, у період між 2010 р. і 2021 р. лише 48-56% респондентів вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, а перевагу авторитарному режиму віддавали 18–24% респондентів. Втім, дані опитування у вересні–жовтні 2022 р., тобто після початку війни, свідчать про те, що до 68% зросла частка тих, хто вважає демократію для України найбільш бажаним типом державного устрою [20, с. 37].

Завжди багато дискусій точилося навколо понять, які стосуються українського вибору, пошук йшов методологічної основи сучасного розуміння геополітичного розкладу сил у Європі й світі та вектору стратегічних інтересів

України у європейському та світовому масштабах найближчим часом та у більш далекій перспективі.

Нечітко окреслене, неоднозначне ставлення українців до інтеграції в західний світ своєї країни пов'язане значною мірою із побоюваннями стосовно того, що такий напрям розвитку ряду національних цінностей загрожуватиме руйнацією.

Зрозуміло, що безперечною національною цінністю повинна бути українська мова, але, на жаль, за понад три десятки років незалежності державна мова не стала такою і у постійний ужиток входила дуже повільно.

Війна як виклик для всього українського суспільства процес формування мовної свідомості громадян України прискорила. Як один із наріжних каменів державності українська мова сьогодні лише зміцнюється, і у цьому питанні лінії протистояння зникають.

Так, за даними проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у лютому 2023 р. Всеукраїнського опитування, після повномасштабного нападу РФ рівень мовної самоідентифікації українців зріс. На питання «Якою мовою Ви зазвичай розмовляєте вдома?» відповіли, що українською 58,0% українців; і українською, і російською - 30,0%; російською - 11,0% [5, с. 70].

Напередодні військової агресії РФ Україна знаходилася у ситуації, коли система національних ідеалів та цінностей була ще не завершеною, у різноманітних соціальних системах українського суспільства були наявні антагоністичні цінності.

Інститутом соціології НАН України у 2022 р. не проводилось щорічного моніторингу. Але поза увагою не можна залишити 2022 р. Саме рік початку війни разом зі всією своєю драматичністю та складністю для новітньої історії України є одним з ключових, адже наша країна сьогодні виборює своє право бути, а не здаватись [9, с. 329].

За ініціативи науковців Інституту соціології НАН України до Омнібусу (дослідження 09.09–18.09.2022) соціологічної агенції «Info Sapiens» були

включені питання: «Оцініть ступінь важливості особисто для Вас кожного з таких тверджень...» з альтернативами (див. табл. 3.3) [9, с. 331].

Таблиця 3. 3

Ціннісні домінанти населення України, %

<i>Оцініть ступінь важливості особисто для Вас кожного з таких тверджень:</i>	<i>Скоріше важливо та дуже важливо</i>	<i>N</i>
Матеріальний добробут	73,3	733
Міцна сім'я	94,1	941
Державна незалежність України	97,1	971
Демократичний розвиток країни	94,0	940
Власна безпека та безпека близьких людей	98,5	985
Домашній комфорт (домашній затишок і хороші умови за місцем проживання)	91,6	916

Джерело: [9, с. 331].

Згідно отриманих даних, найважливішими серед зазначених тверджень є наступні: власна безпека та безпека близьких людей (98,5%); державна незалежність України (97,1%).

Найменше значення має матеріальний добробут (73,1%), що, виходячи з того соціального контексту, в якому перебуває Україна, є цілком очікуваним.

Війна суттєво вплинула на ціннісні орієнтації, життєві установки та загальну переоцінку пріоритетів. Думаємо, важко сьогодні знайти жителя України, який/яка б не усвідомив/ла з початком вторгнення, що всі матеріальні статки, коли стоїть питання виживання себе, своєї родини та країни, в цілому не мають великого значення і є доволі мінливими, [9, с. 330].

Нарешті, основною об'єднуючою ціннісною домінантою населення України є державна незалежність. Це твердження підтверджують результати дослідження, проведеного 17–18 серпня 2022 р. Соціологічною групою «Рейтинг».

Так, за даними опитування, абсолютна більшість респондентів підтримали б проголошення незалежності України, якби сьогодні стояв такий вибір (86,0% однозначно і 11,0% скоріше), Цей показник у порівнянні з минулим роком зріс з 80,0% до 97,0%, у порівнянні з 2012 р. — з 62,0% до 97,0%.

В опитуванні респондентам також було запропоновано назвати три слова (відкрите питання), якими вони бачать майбутнє України. Найчастіше першим словом було «вільна», другим – «незалежна», третім – «багата» [33].

Таким чином, можна зазначити, що повномасштабна війна спричинила інтенсифікацію процесу національної самовизначеності, стимулювала готовність українського народу до спротиву зовнішній агресії й захисту незалежності України. Наразі для абсолютної більшості українців головним є боротьба за незалежність держави, обстоювання права на власне майбутнє та майбутнє країни [9, с. 335].

Військова агресія РФ поставила Україну перед рядом викликів, що в контексті протистояння агресивному вторгненню окупаційних російських військ провокують кризове становище для українського суспільства та його політичної культури. До найактуальніших ми відносимо наступні:: відсутність чіткого розуміння того, які принципи, ідеали та механізми необхідні в майбутньому для розвитку України; схильність до соціального психозу певної частини суспільства і підхоплення інформаційно-психологічних спецоперацій, що породжують гостру реакцію суспільства, хвилю ненависті, яка може мати слабо прогнозовані негативні наслідки, що підсилюються фоном загальної озлобленості, корупційних скандалів та втоми від війни; відстороненість великої частини українських громадян від актуальної інформації або потенційний регрес у соціальній консолідації щодо вирішення ряду проблем, що спостерігалось ще на початку повномасштабної воєнної агресії РФ.

Отже, нову соціально-політичну реальність сьогодні визначають такі чинники, як зовнішня воєнна агресія з боку Російської Федерації, стрімкі світоглядні зміни, що відбуваються у масовій свідомості.

Цінності за цих умов наповнюються новим змістом, у системі ціннісних орієнтацій відбуваються кардинальні зрушення.

В Україні за роки повномасштабної війни відбулася інтенсифікація процесу національної самовизначеності, посилилась готовність українського народу до спротиву зовнішній агресії й захисту незалежності України.

На нашу думку, у формуванні та розвитку національної політичної культури України важливою складовою є робота зі студентською молоддю, яка є інтелектуальним, культурним, демографічним потенціалом країни, в її руках її майбутнє. Саме студентство має забезпечити консолідацію українського суспільства, української держави.

Даний процес має бути цілісним педагогічним процесом, що ґрунтується на синергії виховної та навчальної роботи, взаємодії із соціальним оточенням, урахування потреб студентів, завдань суспільства і соціальних вимог. На вищу школу має бути покладена задача сформувати у студентської спільноти готовність до формування національної політичної культури. Отже, для цього доцільно здійснити наступні кроки.

1. Сформувати інтерес до політики у студентської молоді, розуміння, що з політичною сферою пов'язані всі процеси людської життєдіяльності й необхідною умовою їхнього розвитку в соціумі є отримання політичних знань. Навчити студентів критичному мисленню.

2. Виробити в молоді прагнення до осмислення діяльності органів влади, знання законів і відповідальності, хоча б стосовно її сфери життєдіяльності.

3. Сприяти усвідомленню студентами демократичних цінностей і переконань як основи для існування сильної, демократичної, незалежної держави, а також їх значущої ролі в усіх процесах управління державою.

4. Розкрити студентам історичну правду, політичні традиції України та інших держав.

5. Популяризувати європейські демократичні цінності.

Отже, формування політичної активності молоді, з одного боку, в умовах модернізації суспільства, а з другого – в умовах воєнної агресії РФ, сприяє становленню особистості як члена суспільства, як патріота, як свідомого громадянина своєї держави, визначає вектор політичних уподобань індивіда, політичної культури й політичного розвитку суспільства.

Разом із цим головним завданням закладів вищої освіти є підготовка молоді як добрих спеціалістів у своїх галузях, які для аналізу та впливу на політичні процеси мають достатній рівень політичних знань, патріотично налаштовані й здатні осмислювати, критично аналізувати та узагальнювати отриману інформацію, а також робити висновки, які формують вектор їхніх поглядів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати, що мети, яку ставила авторка кваліфікаційної роботи - розкрити національний та ціннісний аспекти політичної культури сучасного українського суспільства - досягнута і визначені завдання виконані наступним чином.

1. Розкрито суть поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. Зокрема, авторка дослідження звертає увагу на те, що перше філософське обґрунтування політичної культури можна знайти у працях І. Гердера, проте джерела її сучасного розуміння пов'язані із соціологічною та політологічною науками та, насамперед, з ім'ям Г. Алмонда та С. Верби. На Заході вагомий внесок у розробку теорії політичної культури зробили також М.Дюверже, Л. Пай, Ст Розенбаум, Р. Інглхарт і т.д.

В цілому, політична культура можна визначити це невід'ємну складову функціонування суспільства. З одного боку, це накопичені поколіннями цінності, уявлення, норми поведінки, стереотипи та настанови. З іншого, це, зумовлені сучасними умовами, інтереси, цінності та відповідні дії членів суспільства.

Деякі дослідники дотримуються думки, що політична культура формується під впливом державних організацій та установ. Однак цей вплив є двостороннім; політична культура громадян на певному рівні свого розвитку здатна сприяти здійсненню суспільно-політичних процесів. Більше того, від неї залежить політична стабільність держави.

Таким чином, політична культура в нашому розумінні – це сукупність норм, цінностей, уявлень особистості, які знаходять свій вияв у політичній поведінці, що формуються під впливом соціально-економічних та суспільно-політичних умов життєдіяльності суспільства та здатні змінюватися (хоч і повільно) відповідно до трансформаційних державних процесів.

2. Визначено структуру політичної культури сучасного суспільства. Зроблено акцент на таких її складових, як національні інтереси та цінності.

Оскільки політична культура є складовою загальнонаціональної культури, вона за змістом є набором певних історично зумовлених цінностей, орієнтацій і установок, регулюючих поведінку людей у ситуаціях, які стосуються політики.

Цінності – це та складова політичної культури, яка відповідає за створення так званих «ідеальних конструктів» – уявлень про поведінку політичних суб'єктів, про політичну систему; це політичні інтереси, бажання та ідеали.

Зазначено, що поняття національного інтересу є досить розпливчастим. Інколи дослідники плутають і змішують визначення таких понять, як державні інтереси, інтереси країни, етнічні інтереси, національні інтереси, політичні інтереси.

Політичні інтереси нації базуються на національному інтересі й зумовлені соціальною та історичною конкретикою цього інтересу. При цьому слід враховувати високу динаміку і мобільність національних інтересів, а відповідно, політичних пріоритетів і цінностей. У дослідженні наголошено на тому, що до національних інтересів відносяться є всі сфери діяльності, всі ті умови, які забезпечують повноцінний розвиток і розвій нації.

У роботі також зазначено, що потрібно дотримуватися головного принципу - збалансованого співвідношення цінностей та інтересів особистості, держави і суспільства. Синтезуючи погляди авторитетних науковців, можна визначити основні складові національних інтересів України і цінності, які на них базуються.

Базовими цінностями-умовами національної політичної культури повинні бути національна безпека, національна єдність, мирні взаємини з іншими націями і державами, міжетнічний та міжконфесійний мир. Національна політична культура має відповідати національному принципу, який в її змісті передбачає діалектичне поєднання елементів національної етнічності (історична пам'ять, спільна мова, національні символи, традиції тощо) і власне політичних ідеалів та цінностей.

3. Висвітлено етапи становлення політичної культури України. У дослідженні зазначено, що українське суспільство проходить складний шлях еволюційного розвитку трансформаційних змін із подальшою модернізацією. Перехід від традиційного стану до сучасного суспільства досить драматичний завжди через різні ускладнення, протидію, конфлікти політичних сил.

Аналіз транзитних змін в період, зокрема, модерну, свідчить, що соціокультурний процес поряд із політичною трансформацією виходить в Україні на пріоритетне місце, і політична культура стає важливим чинником усіх цих змін.

Уперше і практично, і теоретично у даний період відбувається складний процес творення політичної нації з етносу, творення суцільного культурного організму, що спроможний на політичне і самостійне життя. Об'єднання етнічних українських земель сприймається через поняття «єдність» і поступово трансформується в рух, що пов'язаний із боротьбою за відновлення державності і національним відродженням. На межі ХІХ–ХХ ст. ця ідея поєднується з концептом політичної незалежності України, що для становлення сучасної держави стала основою.

Пострадянський період України характеризується створенням політичної системи конкуруючої олігархії непатрімоніального типу, що побудована на основі клієнтально-патронажних відносин. Вона характеризується особистою залежністю, що базується на асиметричному взаємному обміні між сторонами статусними позиціями та послугами, при цьому кожна з цих сторін має нерівні ресурси. Патрон захищає своїх клієнтів, останні натомість йому надають всілякі послуги.

Проте, починаючи з 2014 р. відбувається активізація розбудови громадянського суспільства. Українське суспільство відчуло свою здатність бути повноцінним і активним співучасником творення політики. Тому набувають більшого значення цінності, які властиві для громадянського та активістського типів політичної культури. Зокрема, це стосується зростання рівня політичної та громадянської активності як інструменту реалізації

інтересів та прав. На жаль, цінності, пов'язані із соціальною довірою та суспільним консенсусом залишаються невпроваджені.

4. Охарактеризовано національну політичну культуру в контексті цінностей Європейського Союзу. Зауважено, що євроінтеграційна стратегія розвитку України передбачає унормування згідно стандартів ЄС національного законодавства, включаючи і вимоги щодо органічного входження до модерної європейської ідентичності її громадян. Її модель розроблялась і впроваджувалась паралельно з економічними та правовими змінами, і передбачала опертя на спільні загальноєвропейські інтереси та цінності: свободу вибору місця проживання, вільне пересування, місця працевлаштування, реалізації свого виборчого права та представництва в офіційних органах ЄС тощо. Цілком очевидно, що наближення до європейського рівня української громадянської ідентичності насамперед потребує зламу внутрішніх упереджень та стереотипів, пов'язаних з побутуванням цінностей тоталітаризму та їх агресивним нав'язуванням.

5. Проаналізовані новітні виклики для українського суспільства як детермінантів трансформації політичної культури. У кваліфікаційній роботі зауважено, що умовами успішного руху України до консолідованої демократії є такі: соборність української нації, територіальна цілісність України, демократичні традиції самоорганізації українського суспільства, опертя на позитивний досвід в розвинених країнах розбудови зрілої демократії.

Становлення демократичних цінностей базується на українській архітектоніці буття. Її складниками є такі два виміри, як консервативний та модерний (евристичний). Головним концентром першого є певне обмеження в умовах воєнного стану демократичних свобод і прав громадян, а модерного, – розкриття потенційних та реальних можливостей українців, всієї держави, зрештою, щодо механізмів захисту незалежності, створення нових модусів національної безпеки, територіальної цілісності України та загалом європейської демократії.

Для побудови в Україні консолідованої демократії гарантією є колективна воля соціуму, засвідчена у визначенні національних інтересів країни, пріоритетів та орієнтирів її розвитку, засобів інтеграції до міжнародного співтовариства, забезпеченні свобод і прав свої громадян.

Основні загрози та виклики для демократії в Україні пов'язані з повномасштабною агресією РФ проти України. Серед найактуальніших можна виокремити наступні: відсутність чіткого розуміння того, які принципи, ідеали та механізми необхідні в майбутньому для розвитку України; схильність до соціального психозу певної частини суспільства і підхоплення інформаційно-психологічних спецоперацій, що породжують гостру реакцію суспільства, хвилю ненависті; відстороненість великої частини українських громадян від актуальної інформації або потенційний регрес у соціальній консолідації щодо вирішення ряду проблем, що спостерігалось ще на початку повномасштабної воєнної агресії РФ.

6. Досліджено зміни ціннісної системи як складової національної політичної культури. Україна за роки незалежності мала глибокі розбіжності за мовними та регіональними показниками у поглядах на історію України, національні цінності й інтереси. Але внаслідок збройної агресії Росії ситуація різко змінилася. Щодо неї як можливого партнера громадяни остаточно позбавилися ілюзій, зокрема, у контексті реалізації її політичних цінностей. Також настало чітке усвідомлення втілення принципів соціальної довіри і суспільного консенсусу, які мають стати запорукою перемоги та остаточної побудови стабільної демократії в Україні.

Нині відбувається стрімка зміна ціннісно-нормативної системи суспільства, адже країна вступила в епоху радикальних соціальних змін. В Україні за роки військової агресії РФ відбулася інтенсифікація процесу національної самовизначеності, посилилась готовність українського народу до спротиву зовнішній агресії й захисту незалежності України.

Наразі для абсолютної більшості українців головним є боротьба за незалежність держави, обстоювання права на власне майбутнє та майбутнє України.

Також серед основних цінностей, що починають домінувати в українській національній політичній культурі, ставати пріоритетними для українського суспільства, є такі як розвиток демократії, активізація та суспільна підтримка євроінтеграційного та євроатлантичного курсу, національна та мовна ідентифікація та ін.

У роботі також сформовані рекомендації щодо подальшого оновлення та розвитку політичної культури серед студентської молоді, яка сьогодні вже несе відповідальність за української держави і українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев О. Л. Деякі особливості неопатримоніальних політичних комунікацій. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*, вип. 37, 2020. С. 41-46.
2. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
3. Бельська Т. Політична культура як ціннісна складова громадянського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 66–72.
4. Ващенко О. Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації. *Гілея*. 2013. Вип. 65. С. 515–522.
5. Всеукраїнське опитування (лютий 2023). Центр аналізу та соціологічних досліджень Міжнародного республіканського інституту. Соціологічна група «Рейтинг». 79 с. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/editor-files/IRI%20Ukraine%20Poll_March%202023_0.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
6. Гантінгтон С.Ф. Три хвили демократизації. *ДЕМОКРАТІЯ: Антологія* / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. С. 574-582.
7. Горбулін В. П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України. К.: Інтертехнологія, 2009. 272 с.
8. Дембицький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». *Громадянська думка в Україні після 10 місяців війни*. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230115_g/Презентація%20моніторингу%20С%202022%20—%20финал.pdf (
9. Жуленьова О. Вплив війни на ціннісні пріоритети. *Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія* / С. Дембицький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є.

Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 326–336.

10. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, С. Г. Брехаря, М. С. Кармазіна, В. О. Ковалевський, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 416 с.

11. Картунов О., Римаренко Ю., Степико В. Гердер Йоганн Отфрід. Мала енциклопедія етнодержавознавства / відп. ред., кер. авт. кол. Ю. І. Римаренко. К. : Генеза; Довіра, 1996. С. 834–835.

12. Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення. *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 45-60.

13. Кисельова В., Українець О. Цінності – ключ до політичної модернізації України. Аналітичний центр «Обсерваторія демократії». URL: <https://od.org.ua/uk/ценности-ключ-к-политической-модерни/>

14. Крисаченко В. С. Демократія в часи повномасштабної російської агресії проти України: випробування на справжність. Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу: Збірник матеріалів та доповідей Всеукраїнської науково-практичної Конференції (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Ред. кол. А.Є. Конверський (голова), О.В. Батрименко, Ф.П. Власенко, [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2023. С. 111-120.

15. Крисаченко В.С. Онтологія національних інтересів України: системні пріоритети. *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 8-29.

16. Майборода О. Політична стратегія цивілізаційного самовизначення України. *Наукові записки ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. № 2 (94). С. 26–27.

17. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 4–16 січня, 2023. Київський міжнародний інститут соціології, 2023. 38 с. URL:

https://kiis.com.ua/materials/pr/20230223_6/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UKR.pdf

18. Пасісниченко В.Л. В пошуках теорії політичної культури: проблеми концептуалізації поняття. *Сучасне суспільство*. 2014. Вип. 1. С. 105–116.

19. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. Вид. друге, доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. С. 507.

20. Політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 3–4 (189–190). С. 2–89.

21. Поліщук І. О. Політична культура: дефініція, структура та функції. Міжнародний «круглий стіл» «Правова та політична культура соціуму за умов його модернізації» (12 квітня 2013 р.). *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). С. 194–196.

22. Поліщук І. О. Посткомуністичні трансформації в Україні та Росії: політико-культурний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 1 Політологія. С. 145-152.

23. Права людини в Україні: результати соціологічного дослідження. URL: <https://zmina.ua/content/uploads/sites/2/2020/12/dani-opytuvannya-dlyazhurnalistiv-final-konvertyrovan.pdf> (дата звернення: 10.03.2024).

24. Приходько С. М., Ільченко А. М., Помаз Ю. В. Ціннісні аспекти політичної культури українського суспільства. *Науковий журнал «Політікус»*. 2022. № 2. С 75-79.

25. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України N64/2022 від 24 лютого 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

26. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.

27. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Political Studies*. № 1 (5) 2023. С. 144-161.

28. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 128–136.

29. Рудакевич Олег. Функції національної політичної культури: теоретико-методологічний аспект. URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/24990/1/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%20%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82.pdf>

30. Ручка А. Ціннісна ментальність вікових груп соціуму. Соціологічні дослідження культури: концепції та практики: зб.наук.праць / наук.ред. Щербина В. М., відпов. ред. Наумова М.Ю. К.: Ін-т культурології НАМУ, 2010. С.117-127.

31. Рябов С. Г. Політичні вибори. – К. : Тандем, 1998. 96 с.

32. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 559с.

33. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування (17–18 серпня 2022). Ідентичність. Патріотизм. Цінності. Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvan

nya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.html (дата звернення: 14.03.2023).

34. Станіславенко Л. А. Автентичні цінності українців у контексті захисту національних інтересів держави-нації. *Політичне життя*. 2019. №3. С. 87-94.

35. Сухорукова І. Історія подвигу батальйонів, що врятували країну. Права Людини в Україні. *Інформаційний портал Харківської правозахисної групи*. 23.02.2024. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1488551983>

36. Точицький М.С. Поняття політичної культури у світлі сучасних політологічних дискусій. Науковий журнал «ПОЛІТИКУС»..2019. Випуск 6. С. 49-53. URL: http://politicus.od.ua/6_2019/8.pdf (дата звернення: 14.03.2024).

37. Українці стали толерантнішими й активніше захищають свої права: результати опитування. URL: <https://zmina.ua/event/ukrayinczi-staly-bilshtolerantnymy-j-aktyvnishe-zahyshhayut-svoyi-prava-rezultaty-opytuvannya/?fbclid=IwAR04bTgHo4pgcq9mc8mIYjzdA9ok0tjoiJ0viJeALF13fxaWVvsKvn5K5EE>

38. Цінності об'єднаної Європи / Редактор: Шрамович В'ячеслав. К.: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 45 с.

39. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні та міфологічні детермінанти політичної поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / відп. ред. О. В. Бабкіна. Вип. 26 : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 3–10.

40. Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.; за заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2017. 308 с.

41. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018). Резюме дослідження / С. Колишко, М. Парашевін, В. Яворський; за заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с.

42. Almond G., Verba S. The civic culture: political attitudes and democracy in five countries. Princeton, 1963. URL: https://books.google.se/books?id=J93o05MH3v8C&pg=PA1&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
43. Diamond Larry. Political Culture and Democracy in Developing Countries, Textbook Edition, 1994. 266 p. URL: <https://dokumen.pub/political-culture-and-democracy-in-developing-countries-9781685855895.html>
44. Elkins D. Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? Comparative Politics. 1979. Vol. 11. № 2. P. 127–145. URL: <https://www.la.utexas.edu/users/chenry/core/Course%20Materials/ElkinsCPol1979/0.pdf>
45. Inglehart R., Baker W.E. Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values // American Sociological Review. Vol. 65 (2000). P. 19–51. URL: https://www.researchgate.net/publication/230557601_Modernization_Cultural_Change_and_the_Persistence_of_Traditional_Values
46. Lane R. Political Culture: Residual Category or General Theory? Comparative Political Studies. 1992. Vol. 25. P. 362–387. DOI : 10.1177/0010414092025003004:
47. Pye L.W. Political culture. International encyclopedia of the social sciences / D.W. Sills (ed.). N.Y., 1968. XII. P. 204. URL: <https://ia803103.us.archive.org/13/items/internationalencyclopediaofpoliticalscience/International%20Encyclopedia%20of%20Political%20Science.pdf>
48. Reisinger W. The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory // International Journal of Public Opinion Research. 1995. Vol. 7. № 4. pp. 328 - 352. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=2120f86db8c6498bbc8e7ae2b482df901d8ca896>

49. Wiatr Jerzy J. Socjologia stosunków politycznych. Wydawnictwo: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1977. 573 c. URL:

<https://www.scribd.com/document/723396770/Socjologia-Polityki-Wiatr-J-J>

50. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs, 1997, Vol. 76, № 6, P. 22–43. URL:

https://web.archive.org/web/20110118205752id_/http://www.unc.edu/~rlstev/Text/Illiberal%20democracy.pdf